

ANADOLU'DA ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

I.

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

Arkeoloji Doçenti

Son yıllarda Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Frig, Hitit ve Tarihten önceki çağlara tarihlenen çeşitli arkeoloji kalıntıları elde edilmiştir. Bugün muhtelif müzelerde korunan bu eserlerin incelenmesi, bazı arkeoloji meselelerini aydınlatmağa yaradığından, bunları topluca yayınlamağı faydalı bulduk. İlk bakışta önemsiz sayılabilecek olan bu kalıntıların buluntu yerleri, yayılış alanları ve devirleri gözönünde tutulursa, Anadolu'nun çeşitli arkeoloji problemlerinden bazılarını aydınlatıcı ışıklar serptiği kolaylıkla anlaşılır. Yayınlanmıyan eserlerin artmasını önlemek, üstünde durulmaya başlanan konuları belgelere istinad ettirmek amacıyla, beş yıldanberi topladığımız buluntuları "Anadolu'da Arkeoloji Araştırmaları,, başlığı altında yayınlamağa devam edeceğiz. İlk defa işlenen bu eserlerin buluntu yerleri Anadolu'nun muhtelif yerlerine yayılmış bulunmaktadır. Bunları sırayla gözden geçirelim :

1. İlk grupumuzu Tavşanlı Ovası'ndan getirilen buluntular teşkil eder. Adını içindeki ilçe merkezinden alan Tavşanlı ovası, dağlarla çevrilmiş, bereketli ve yerleşmeye uygun geniş bir düzlüktür. Bugün ortasından demir yolu geçen bu ova, İlk Madenler Çağındanberi meskündür. Büyük arkeolog K. Bittel'in işaretinden sonra bakışı üstüne çeken bu ovanın¹ önemi artmış ve buluntuları değerlendirilmeğe başlanmıştır². Demirci - Höyük hafirleri

¹ Kurt Bittel, Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy (AfO 13 s. 1, not 1 de Tavşanlı yanındaki höyüklerin varlığına işaret edilmekle beraber, bunların henüz araştırılmadığı belirtilmiştir.

² Tahsin Özgüç, Yortan Mezarlık Kültürüne ait yeni buluntular (Belleten 29 s. 66) da yayınlanan gaga ağızlı testi, bu ovadaki büyük höyükten çıkarılmıştır.

1939 yılında yayınladıkları raporda, Bursa, Balıkesir, Kırkağaç ve Soma ovalarının höyüksüz olduğunu, fakat bu ovalardan sonra başlayan yüksek ülkede ve meselâ Tavşanlı çevresinde höyüklerin birdenbire arttığını isabetle belirtmişlerdir³. Tavşanlı ovasındaki höyüklerden yalnız ikisi incelenmiş ve yüzden toplanan çanak çömlek parçaları etüdün sahibine getirilmiştir. Müze asistanı L. Tuğrul ve arkadaşı tarafından derlenen malzemenin büyük bir kısmı Tavşanlı'nın aşağı yukarı iki km. uzağındaki Kocasu çayının sol kenarındaki büyük bir höyükten⁴, geri kalan azı da gene aynı kasabanın 6 km. batısındaki Kayıköyü höyüğünden getirilmiştir. 1/ 800.000 ölçüsündeki Türkiye hartasında gösterilmeyen bu höyüklerin, höyüksüz bölgeyi, yani yalnız mezarlık buluntularıyla tanınan Balıkesir ovasını, höyükleri bol olan Doğu bölgelerine bağlayan bir yerde sıralandıklarını görmek, Kuzey-Batı ve İç Anadolu'nun İlk çağlardaki karşılıklı bağlarının aydınlanması bakımından önemlidir⁵. Tavşanlı höyüğünden getirilen kap

³ Kurt Bittel und Heinz Otto, Demirci-Hüyük, Eine vorgeschichtliche Siedlung an der phrygisch-bithynischen Grenze, Berlin 1939 s. 3. Bununla beraber adı geçen ovaların tamamen höyüksüz olmadığını gene Bittel'in müşahede ettiği Kırkağaç yanındaki Maltepe ile Soma'daki höyüğün varlığı ile öğreniyoruz (K. Bittel, Kleinasiatische Studien, İstanbul 1942 s. 174 not 186).

⁴ Bu höyük 1944 yılında yayınlanan testinin buluntuleriyle aynıdır (Bellekten 29 s. 66 v. d.).

⁵ Asıl Tavşanlı'nın İlk çağları hakkında esaslı bir bilgiye sahip değiliz. Tavşanlı'dan getirilen ve yayınlanan Klâsik çağ anıtları mevcut değildir. Ovanın muhtelif yerlerinden ve höyüklerden toplanan Roma çanak çömleği, Tavşanlı çevresinin bu çağın ilk ve geç safhalarında da oldukça kesif bir yerleşme alanı olduğunu açıklamaktadır. İncelemek imkânını bulduğumuz bu kalıntıların bizzat kasaba içinde derlenmediğine de işaret edilmiştir. Bu bakımdan sayın Ord. Prof. İ. Uzunçarşılı'nın işaret ettiği Beyköy mezarlığını yerinde araştırmak ve hususıyla tarihlendirmek gerekir (Kütahya şehri. İstanbul 1942 s. 6). Küçük buluntuların bu durumu, Tavşanlı'nın modern bir şehir olduğunu belirten Texier'in görüşünü desteklemektedir (Charles Texier, Asie Mineure (Paris 1862) s. 392-93 (Tercümesi: Ali Suat, Küçük-Asya, İstanbul 1340 cilt 2, s. 318) Ankara'ya gönderilen çanak çömlek parçaları arasında Bizanslılara ait olanları da az değildir. Helenistik çağa tarihlenen buluntuların yokluğu, ovanın bu çağda iskân edilmediğine işaret sayılmamalıdır. Bunların elimize geçmemesi bir tesadüf olabilir. Daha geç çağlara gelince, kızını Yıldırım Bayezit ile evlendiren Germiyan oğullarından Süleyman Şah'ın M. 1331 de diğer şehirlerle birlikte Tavşanlı'yı da kızına cihaz olarak Osman oğullarına verdiğini biliyoruz (Kütahya şehri s. 47-48). Ayrıca 17. yüzyılda Tavşanlı'yada uğriyan Evliya Çelebi (Seyyahatnâ-

kaçağı, çanak, çömlek ve kulp parçaları olmak üzere, üçe bölmek mümkündür. Kırmızı hamurlu çanakların boya astarı koyu kırmızı ve iyi perdahlıdır. Bunları, Miss Lamb'ın bütün Anadolu kazıları için örnek sayılabilecek bir ustalıkla yürüttüğü Kusura kazılarında sonra tarihlendirmek ve ait oldukları kültür bölgelerini sezmek kolaylaşmıştır. Lamb'ın, Kusura'nın B kültür katında bulunduğu tek kulplu, içeri çekik kenarlı derin çanak tipi buluntumuzun (şek. 2) benzeridir⁶. İkinci çanak (şek. 1) Kusura'da intikal (Transitional) ve C katında bulunan kulpsuzların tipini andırmaktadır⁷. Bu çanağın ağır dönen bir çarkta yapılması ilgi çekicidir. İçi ve dışı kırmızı boya astarlı, perdahlı ve kulpsuz olan üçüncü çanak Kusura'nın B katındaki derin çanağın tam eşidir⁸. Bittel'in geniş yayılışına işaret ettiği bu çanak tipinin⁹ Termi¹⁰, Kumtepe¹¹, I ve

mesi cilt 9 s. 16) burada han ve hamamların varlığına, buna karşılık bedesten ve medreselerin bulunmadığına işaret etmiştir. Tavşanlı'da Germiyan oğullarına ait yazıtların yokluğuna rağmen Osman oğullarına ait eserlerin varlığını öğreniyoruz (Kütahya şehri, s. 147). F. Taeschner, Bursa'nın devlet merkezi olduğu sıralarda, buradan başlıyan ve Kütahya üstünden Afyonkarahisar'a erişen hac yolunun önemine işaret etmiştir (Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen I s. 168). Bursadan kalkıp, İnegöl'den geçerek, Domaniç Dağını aşan bu kısa yolun Tavşanlı'dan geçtiğini Bittel de yazmıştır (Kleinasiatische Studien s. 155). Evliya Çelebi de hacca giderken İnegöl-Domaniç dağı-Tavşanlı-Kütahya hattını takip etmiştir (Seyyahatnâmesi cilt 9 s. 11-25 ve Taeschner I s. 39). Taeschner, Evliya Çelebi'nin takip ettiği bu Bursa Kütahya yolunun Cihannümada anılandan inhiraf ettiğine işaret etmiştir (Taeschner I s. 39). Bununla beraber, Bursa'nın devlet merkezi olduğu zamanlarda ve Germiyan oğullarıyla Osman oğullarının komşu buldukları devirde, Bursa'yı Kütahya'ya bağlayan istasyonlardan birinin Tavşanlı olduğundan şüphe edilemez. Bugün bu yolun meşgul olduğumuz çağlarda da kullanıldığını ispat edecek durumda değiliz. Metinde yalnız İnegöl ve Tavşanlı ovalarının ilk kültür kalıntıları arasındaki benzerliğe işaret etmekle yetinilecek ve ova arasındaki yeni buluntuların açığa çıkarılması beklenmektedir.

⁶ W. Lamb, Excavations at Kusura near Afyon Karahisar II (Archaeologia 87 s. 236, Lev. 83, 8-9).

⁷ Archaeologia 86 s. 25 ve 87 s. 237 şek. 14,2.

⁸ Archaeologia 86 s. 17 Lev. VI, 3. Bu iki çanak tipi arasında teknik ve biçim bakımından en ufak bir ayrılık dahi yoktur.

⁹ Kleinasiatische Studien s. 150

¹⁰ W. Lamb, Excavations at Termi in Lesbos, Cambridge 1936 Lev. XI, 64,56 ve 322.

¹¹ Hamit Koşay, Jerome Sperling, Troad'da dört yerleşme yeri, İstanbul 1936, s. 41 type b.

II. Troia'dan başka, Orta ve Kuzey Anadolu'da bulunduğunu başka bir yerde belirtmiştik¹². Alishar'ın I. ve onu takip eden boyalı çanak çömlek kültüründe rastlanan bu tipin¹³, Orta Anadolu'nun geri kalan ve M. ö. üçüncü binin ortasına tarihlenen merkezlerinde sevilmemiş olması¹⁴ bu tipin bilhassa Batı ve Kuzey Anadolu'ya yayıldığını göstermektedir. Önasya'nın ilk kültürleri bu çanak biçimini sevmeyişi gibi, Tuna boyu kültürlerine de çok yayılmamıştır. Bu tipe uzak olmakla beraber, onu andırdığı da düşünülebilen çanakların Fransa'daki "Dolmen çanak çömleği," adı verilen örnekler arasında görülmesi, tesadüf benzerliğinden başka birşey değildir¹⁵. Bizce kıta Yunanistan'la, Makedonya ve adalarda (Anadolu'da olduğu gibi) eski ve bol ölçüde görülmiyen bu tipin çıkış merkezi Anadolu'dur.

Tavşanlı'dan getirilen kırmızı boya astarlı kulpların çoğu burmalıdır (şek. 3-4). Kusura'nın B katıyla, Yortan mezarlığında bulunan bu kulp tipinin kap biçimlerini de öğrenebiliyoruz¹⁶. İsparta ovasındakilerden başka¹⁷ Demircihöyük'de de bulunan bu kulp tipinin Makedonya'daki Vardaroftsa'da da varlığına hafirleri tarafından haklı olarak işaret edilmiştir¹⁸. Ayrıca Termi'nin IV. ve V. şehrinde de bu tipe giren kulpların varlığını görüyoruz¹⁹. Orta Anadolu'da Ahlatlıbel'de bilinen bu kulp tipine, son zamanlarda Karaoğlan'ın da Bakır çağı kültüründe bol olarak raslanmıştır²⁰. Ayrıca Polatlı yanındaki Karayavşan testisinin kulbu da bu tipin

¹² Tahsin Özgüç, Birinci Troia'yı kim kurdu? (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi cilt II, 5 s. 710 v. d.

¹³ OİP VI s. 275 şek. 250 ve OİP 28 şek.

¹⁴ Alacahöyük, pazarlı, Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Bitik ve hattâ Demirci-höyük'de olduğu gibi.

¹⁵ C. Schuchhardt, Alteuropa s. 54 şek. 17,6-7.

¹⁶ Archaeologia 86 s. 17 şek. 7,5 a-b ve 7 ve E. J. Forsdyke, Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum, London 1925 s. 7 şek. 10—A 38. Buna göre bu kulp tipi gaga ağızlı testilerle derin çanaklarda görülmektedir.

¹⁷ Kleinasiatiscche Studien şek. 57.

¹⁸ K. Bittel und Heinz Otto, Demirci-höyük s. 22 ve not 1, Lev. 13,9 da üst ve alt sıradakilerden bazıları.

¹⁹ W. Lamb, Excavations at Termi şek. 30, 4 ve 32,510.

²⁰ Hâmit Zübeyr, Ahlatlıbel Hafriyatı (Türk Tarih ve Arkeologya Dergisi II s. 23 de alttaki serinin üst sırada sağdan ikinci. Karaoğlan kazısını ziyaretimde Prof. R. O. Arık'ın göstermek lütfunda bulunduğu eserlere göre.

en güzel örneğine göre şekillendirilmiştir ²¹. Burmalı kulp nevinin bilhassa Batı Anadolu'nun kuzey bölgelerinde, yani Termi ile Yortan mezarlığında ve daha bol olmak üzere de Demirci-höyük'le Kusura'nın temsil ettiği intikal bölgesinde ve bu bölgeye bağlı bulunan Karaoğlan-Ahlatlıbel'de bulunması, bu tipin bu mıntakada yerli olduğuna işarettir ²².

Hafifçe dışarı çekik kenarlı ve yüksekçe boyunlu çömleklerin hepsi kırmızı boya astarlıdır (şek. 4-8). Bir tanesinin örgü motifine göre ve kabartma suretiyle süslü oluşu, bu çevrede az raslanan bir özelliktir (şek. 6). Ağız kenarıyla karnı arasının yivlerle süslendiği görülen ikinci çömleğin süs örgelerine intikal bölgesinde sık sık raslanmaktadır. Silindir boyunlu, dışarı profilli, kulpsuz çömlek de bu çağda bu bölgeye çok yayılmıştır (şek. 5) Tavşanlı bölgesinde bulunan ve 1944 yılında yayınladığımız gaga ağızlı testi ²³ bir yana bırakılırsa, yeni getirilenler arasında Yortan tipine giren testi yoktur. Höyüğün sonuncu parçası da önemlidir. Silindir biçimli ve yivli olan bu parça, kırmızı boya astarlı, yüksek kaideli bir çanağa aittir (şek. 14). Schuchhardt, 1940 yılında yayınladığı bir etütte I. Troia'nın menşeyini Güney-doğu Avrupa'da aramış ve bu görüşünü Hisarlık'ın ilk yerleşme katında bulunan yüksek kaideli "Fusschale," çanakların varlığı ile de doğrulamak istemişti ²⁴. Bu konu üzerinde ciddi olarak duran Bittel'den sonra ²⁵, biz de aynı mesele ile meşgul olmuştuk ²⁶. Schuchhardt-daki yüksek kaideli Troia çanaklarının esas itibariyle Avrupa'dakilerden farklı özelliklere sahip olduğunu, Bittel açıklamış ve bu kap tipiyle I. Troia'nın menşeyini çözümenin mümkün olmadığını belirtmiştir ²⁷. Bugün bu görüşü doğrulayacak çeşitli belgelere sahibiz. Orta ve Güney-doğu Avrupa'da Neolitik ve ilk madenler

²¹ Şevket Aziz Kansu, Ankara civarında bulunan prehistorik bir vazo (Türk Antropoloji Mecmuası 1939, sayı 19-22, 328 şek. 1-2).

²² Vardaroftsa'daki varlığı Anadolu'nun etkisiyle açıklanabilir.

²³ Belleten 29 Lev. 24, 12-13. Bunun da kulbu aynı höyükten getirilen yeni kulplardaki gibi burmalıdır.

²⁴ C. Schuchhardt, Wer hat Troia I gegründet? (APAW 1940 No. 10 s. 4 şek. 2 nin üstteki sırası).

²⁵ Kleinasiatische Studien s. 151-153.

²⁶ I. Troia'yı kim kurdu? (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II,5 s. 702-708.

²⁷ Kleinasiatische Studien s. 152-154.

çağında görülen bu kap tipi, Cucuteni'den²⁸ İspanya'daki El - Argar kültürüne kadar yayılmış olmakla beraber²⁹, Önyasya-Kıt'a Yunanistan, Girit ve Kiklatlar'daki yayılışı dadaha az değildir³⁰. Kaideleri daha yüksek olmakla, I. Troia'dakilerden ayrılan, fakat Avrupa örneklerine daha ziyade yaklaşan Alişar meyvelikleri, Alacahöyük ve Pazarlı'da kalkolitik yerleşme katında bulunmuştur³¹. Ayrıca Kültepe'de bulunan kaideli bir çanağın³², Batı Anadolu örneklerine bağlılığı da bildirilmiştir³³. Bundan başka, yayınlanmamış olmasına rağmen, Kumtepe'de bulunduğuna işaret edilmiş olan³⁴ meyvelik bugüne kadar yalnız İç Anadolu'ya yayıldığı sanılan tipin Kuzeybatı Anadolu'daki varlığı için de çok önemlidir. Tavşanlı meyveligi yivli süsleri bakımından bilhassa Alişar'dakilerin benzeridir³⁵. I. Troia'nın delikli ve yüksek kaideli çanağı bir yana bırakılırsa³⁶, geri kalanları alçak kaideli olup yukarda anılan birinci tipten oldukça farklıdır³⁷. Bununla beraber Schuchardt'ın bilhassa üstünde durduğu ikinci tipteki örnekler de, Anadolu'da birinci tiptekiler kadar yayılmıştır³⁸.

²⁸ H. Schmidt, Cucuteni, Berlin 1932 s. 119 Lev. 7, 3, 5 ; 8, 3.

²⁹ C. Schuchardt, Alteuropa s. 56 Lev. 12, o.

³⁰ Kleinasiatische Studien s. 152.

³¹ OİP 28 Lev. VIII, e1615 - 1617, e1509, e1618 şek. 75 - 77 ve kaideleri delikli olanlar s. 69 şek. 76, 1 - 2,5 ; Lev. 1,3 ; Hamit Z. Koşay, Alacahöyük hafriyatı 1936 s. 163 üst seride soldan birinci ; Archäologischer Anzeiger (K. Bittel) 1941 s. 265 - 266 şek. 4 ve Kleinasiatische Studien s. 152. Alacahöyük'ün Kalkolitik ve Bakır çağında 1941 yılından sonra bulunan meyvelikleri henüz yayınlanmamıştır. Bu höyüğün ilk yerleşmelerinde ev içinde ve hatta ölülerin yanında rastlanan bu meyvelikler, Alişar'dakilerin eşi olmakla beraber, bazı yerli özellikleri de vardır. Alacahöyük'de Bakır çağında kullanılan bu meyveliklerin oda mezarlar ve ölü evlerinden çıkarılanları altındandır (R. O. Arık, Alacahöyük Hafriyatı 1935 CLXIX ve CLXXI: İLN No. 5544 july 21, 1945 şek. 9, 11 ve H. Koşay, Pazarlı Hafriyatı Raporu s. 2 Lev. IX, üçüncü sırada soldan ikinci ve beşinci). Alişar meyvelikleri bu tipe giren Avrupa buluntularıyla karşılaştırılmıştır (PFK s. 69 ; OİP 30 s. 416 - 418 ve Kleinasiatische Studien s. 151 - 152).

³² v. der Osten, K. Bittel, Mc. Ewan, Katalog, çanak çömlek ve kaplar (TTAD I Kt. 90). , ters konmuş, katalogda da 92 No. ya bk.

³³ PFK s. 69.

³⁴ Kleinasiatische Studien s. 152.

³⁵ OİP 28 şek. 75, e1617 ve 6 (e1509).

³⁶ Schliemann, İlios s. 255, No.50.

³⁷ H. Schmidt, Schliemanns Sammlung No. 95 - 100 ve İlios No. 48 - 49.

³⁸ Bunlar kültürü bakımından Batı Anadolu'ya bağlı kalan Termini'nin A sınıfına giren, çanak çömleği arasında (Lamb, Excavations at Thermi şek. 26, 3)

Yüksek kaideli çanaklar Suriye ve Mezopotamya'da da yayılmıştır. Tel-el-Cüdeyde'nin XI. katında, Alişar'da üst Kalkolitikte tarihlenen meyveliklerin eşleri³⁹, Kargamış yöresindeki taş sanduka mezarlarda Suriye'de "şampanya kadehi," denilen bu kapların tipik örnekleri bulunmuştur⁴⁰. Ayrıca Til-Barsip'in (Tel-Ahmar) ünlü Hypogeum'u ile, sanduka mezarlarında bu kaplardan birçoğuna rastlanmıştır⁴¹. Bundan başka Asur'un H - G tabakalarında

Yortan Kültür çevresindeki Soma'da (PFK Lev. III, 3), Alişar'da (OİP 28 şek. 76, 1 - 2, 4; 77, 1 - 4), Alacahöyük'de IV. ve III. kültür katında (Alacahöyük Hafriyatı 1936 Lev. 76, A1 / A338 - 339 ve s. 159, 11 - 12 ve s. 163 de üstteki sıradan sağdan dördü; Arch. Anz. 1941 şek. 4 sağ.). Dündertepe ve Kavak'da Bakır çağında (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi II, 5 s. 704 - 705 şek. 1 - 2, 3 ve Belleten 35 Lev. 64, 2) de bulunmuştur. Bundan başka Samos'da bulunan ayaklı çanakların Anadolu ve hususiyile Kavak'dakilere benzerliği bir tesadüf değildir (R. Heidenreich, Vorgeschichtliches in der Stadt Samos, Ath. Mittei. 60 / 61, 1935 / 36 s. 132F5 Lev. 29, 1; 31, 5 ve 64). Yümüktepe'de, ilk Anadolu kültürlerinin aydınlanması yolunda önemli buluntular açığa çıkaran Garstang, XII. katta siyah boya astarlı, perdahlı ve zikzak örgelerle süslü alçak kaideli çanakları da (AJA 47 s. 8 şek. 14, 112), pek haklı olarak Anadolu platosundaki buluntulara benzetmiştir. Süros adasının mermerden yapılan çanakları da bu tipe girer (Nils Aberg, Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie, Teil IV «Griechenland» Stockholm 1933 şek. 158, 177, hatta pışmış topraktan yapılan ve boyanan şek. 157 gibi). Bununla beraber Kiklatlar'ın kısa dik boyunları ve özel kulp biçimleriyle karakterlenen çanakları Anadolu'dakilerden farklıdır (Nils Aberg, şek. 151 (Süros), 101 (Pelos), 102 (Melos), 105 (Antiparos), 112 (Paros) da olduğu gibi.

³⁹ Archäologischer Anzeiger (K. Bittel) 1939 s. 104 ve OİP 30 s. 403 not 89.

⁴⁰ Liv. Ann. VI Lev. 19a (L. Woolley).

⁴¹ Thureau-Dangin et Maurice Dunand, Til-Barsip, Paris 1936, şek. 29 da üst sıranın ortasında alt sıranın sonundakiler. yeri gelmişken Kargamış çevresindekilerle Til-Barsip mezarlarının kronolojileri üstünde de duralım. L. Woolley Sacur ve Fırat nehirleri boyunca şehir içinde ve dışındaki mezarlıklarda sanduka mezarları keşfetmişti (Liv. Ann. 6 s. 87). Bunların en eskileri Kargamış akropolünde ve evlerin döşemeleri altında bulunmuştur. Christian'ın bunları Erhanedan çağının son safhasına tarihlendirmesini mezarlardan çıkarılan Şampanya kadehleri de doğrulamıştır (V. Christian, Altertumskunde des Zweistromlandes Leipzig 1940 s. 263, 267, 280). Bu tipteki mezarlarla kurulan Til-Başar yanındaki Karahasan mezarlığı da (Liv. Ann. 6. s. 89 Lev. 19) maden ölü hediyelerine göre M. ö. aşağı yukarı üçüncü binin yarısına kadar yükseltilebilir. Kargamış'ın sanduka biçimindeki mezarları, bu çağdan sonra da kullanılmış ve geç mezarların en güzel örneklerini Til-Barsip sağlamıştır (Til-Barsip s. 99). Geç Kargamış ve Til-Barsip mezarlarını Geç Akkad çağına tarihlendi-

kült aletleri denilen yüksek kaideli adak kaplariyle⁴², Mari'nin A-C seviyelerinde (VI. Tepe-Gavra) Asur karakteri gösteren adak

ren Christian'ın (Altertumskunde s. 332, 334, 338) Hamam ve Karakuzak mezarlarını da (Liv. Ann. 6 s. 90) bu gruba sokmasını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu iki mezarlıktan çıkarılan Erhanedan ve Brokad üslubuna ait silindirik mühürlerin varlığı (Liv. Ann. 6 Lev. 27 A-F), bu tarihlendirmenin isabetsizliğine bir işarettir. Kargamış ve Tel-Ahmar mezarlarında mühürlere raslanmamıştır. Bu gruba sokulan Jerrin mezarlığında Anadolu'da Bakır çağında bulunanlarla, Hafaca, Tepe-Gavra ve Tel-Ahmar'ın Erhanedan çağına ait yapı katlarındaki eşlerine göre tarihlenebilen ve keman tipine giren mermer idolün varlığı (Liv. Ann. 6, Lev. 24 a; OİC 17 s. 71-72 şek. 63 ve E. H. Speiser. Excavations at Tepe - Gawra, Philadelphia 1935 s. 138, Lev. 53, b; 54 a; Belleten 19 s. 256-257. Ve ayrıca mezarlardaki maden ölü hediyelerinin tipleri, bu mezarların M. ö. aşağı yukarı üçüncü binin ortalarından itibaren yapılmaya başlandığını ve üçüncü binin sonuna kadar kullanıldığını göstermektedir. Buna göre, Fırat ve Sacur bölgesindeki sanduka mezarlar, Orta ve Batı Anadolu'nun bilhassa Bakır çağına tarihlenen bu tipteki mezarların çağdaşdır. Bu sonuç Kargamış sanduklarının Bakır çağına ait katlarda bulunduğunu söyleyen Bittel'in görüşünü de doğrulamaktadır (AFO II. s. 40 not 7). Hypogaeum'a gelince, Til-Barsip'de belirli bir yükseklikten sonra iki uzun taraftaki duvarların mezar odasının içine doğru taşınan ve üstü de beş büyük yassı taşla örtülen mezar bulunmuştur (Til-Barsip 96 şek. 28). Yan duvarları moloz taşlarıyla örtülen mezarın dar tarafında ve kenarda derince bir kuyuya birleşen ve üstü de yassı bir taşla örtülen koridoru vardır. Til-Barsip hafirleri mezar anıdını ikinci bine tarihlendirmekle beraber, ölü hediyelerini üstünde durduğumuz üçüncü bine tarihlendirdiğimiz Kargamış çevresi buluntuları ve ayrıca Asur'un «G» Tel-Billah'ın (V-VI) Ninive ve Kiş çanak çömleğiyle eşimsemişlerdir (Til - Barsip s. 110 — 113). Mallowan, Hypogaeum'u en çok M. ö. 2500 e ve ayrıca uzun müddet kullanılmış olması ihtimalini de gözönünde tutarak 2500 — 2300 yılları arasına tarihlenmiştir (Antiquity II s. 336 ve ZA (NF, 12 s. 203). Gerçekten Tel-Ahmar'ın aşağı yukarı 225 km. doğusunda kalan Çağarpazar'daki tabaka kazıları ve küçük buluntuları mezarın üçüncü binin ortasına kadar yükselebileceğinden şüphe ettirmemektedir. Christian bu mezarları Akkad çağına maletmiştir (Altertumskunde s. 332, 335). Kargamış çevresinde veya Sacur'un Fırat'a birleştiği yerin hemen güneyindeki iskân yerleriyle mezarlıklarında bizim anladığımız manada bir Akkad kültürü veya yerleşmesi yoktur; bu, bölgenin yerli-Suriyeli karakterdeki kültürünü Akkadlara izafe etmek, doğru değildir. Yalnız müelliflerin anıd üçüncü binin ortasına tarihlendirmesi önemlidir. Esasen Hypogaeum'un Çağarpazar'ın 15 km. doğusundaki Tel-Arbit (Iraq IV s. 117, 126), Mari'nin 50 km. kuzeyindeki Tirka (Syria V s. 285) ve Mari'deki sahte kemerli üç mezarın (Syria 16 s. 9 Lev. II, 4; 17 s. 1; 18 s. 58 Lev. VII, 2) tekniğine göre yapılışı kronoloji bakımından ayrı bir ipucu sayılabilir. Bittel, Hama'nın J katını Til-Barsip Hypogaeumu ile çağdaş olarak kabul etmiş ve her iki merkezdeki Şampanya kadehlerinin benzer-

kapları elde edilmiştir⁴³. Adı geçen kapların Güney Mezopotamya'da bütün Plankonveks çağı boyunca kullanıldığını⁴⁴, Eşnuna⁴⁵ ve Kiş buluntuları⁴⁶ belgelendirmektedir. Önasya'da tanınan mezar ve iskân yerlerinde bulunan bu kapların günlük işlerde olduğu gibi, adak ve kurban merasimlerinde de kullanıldığını, yer yer mevtaf bir karaktere sahip olduğunu da görüyoruz. İran ve Türkistan'da ikinci tipe giren kaplar daha çok kullanılmış olmasına rağmen⁴⁷, birinci tipe, yani yüksek kaidelilere de rastlanmaktadır⁴⁸. Filistin'de ve hususiyile Teleylat Gasy'l'de bu çanakların her iki tipi de bulunmuştur⁴⁹. Önasya'dan başka Kıbrıs⁵⁰'da bulunan bu kaplar Girit⁵¹ ve Tesalya'dakilerden ziyade⁵², Anadolu'dakilere benzemektedir. Şu kısa açıklamadan sonra dahi, Schuchhardt'ın Troia'ya Avrupa'dan gelen göçlerle getirildiğini iddia ettiği yüksek kaideli çanak tipinin, Önasya ve hususiyile Anadolu'da ilk çağlardan beri kullanıldığını ve bu kap tipinin Anadolu'da yerli olduğunu ve Önasya - Avrupa buluntuları arasındaki benzerliğin

liğine işaret etmiş ve mezar anıtının 2400—2100—2000 e tarihlendirmiştir (Önasya, Tarih öncesi çağları İstanbul 1946 s. 106).

⁴² W. Andrea, Die Archaische Ishtar Tembel in Assur Leipzig 1922 Lev. 18-19 ve lev. 19 daki 37, 43, 45, 48 sayılı delikli örnekler. Bittel bu kapların Anadolu buluntuları yanındaki değerine on iki yıl önce temas etmişti (PFK 108).

⁴³ Syria 16 s. 139 şek. 18 ayrıca Tepe-Gawra (Speiser Lev. XXX, 84) ve Ninive'de (Altertumskunde s. 276 Lev. 310, 9) bu tipin varlığına şaşmamalıdır.

⁴⁴ Hafaca'da OİC 20, şek. 33 c (mezar buluntusu)

⁴⁵ OİC 20, Lev, I, 1.

⁴⁶ Altertumskunde s. 188 Lev. 146, 3 ve 165 Ur'dakilerin üstünde hayvan tasvirleri de vardır (L. Woolley, Ur Excavations II, Lev. 180 b, c)

⁴⁷ R. Pumpelly, Exploration in Turkestan, Prehistoric Civilizations of Anav. Washington 1908 Lev. 9, 4 ve E. McCown, The Comparativ Stratigraphy of Early Iran. Chicago 1942, şek. 9, 39; 17.3.

⁴⁸ Exploration in Turkestan Lev. 11, 4-5.

⁴⁹ Ben maalesef bu kazı yerinin raporlarını incelemek imkânını bulamadım. Yalnız, burada bu kap tipinin bolluğunu Bittel'in Önasya Tarihöncesi Çağları s. 68-62 şek. 50, 56 dan öğreniyorum.

⁵⁰ İLN No. 5450 (oktobr 2, 1943) s. 389 üstten birinci sıranın 1-2 ncisi.

⁵¹ A. Evans, The Palace of Minos at Knossos I, s. 58, şek. 17. Bunlar Girit'de Subneolitikten Kamares üslûbuna kadar yaşamıştır.

⁵² Prehistoric Thessaly s. 34, 112, 98 şek. 50 ikinci ve üçüncü sıradakiler, bunların çoğu boyalıdır şek. 59, e-g.

bir tesadüf olduğunu, benzer biçimlerin kavim göçleriyle veya tek bir merkezden yayılan bir proto tipe göre doğmadığını sezmek kolaydır.

Kayı köyündeki höyükten getirilen buluntuların en eskisi, hamuru ve içi dışı siyah, boya astarlı, basit profilli çanaktır (şek. 11). Orta veya Batı Anadolu'da çok raslanan bu tipin değeri, höyüğün M. ö. üçüncü binin ortasında da iskân edildiğini göstermesindedir. Geri kalan kırmızı renkli ve kalınca profilli çanaklar, (şek. 9 - 10, 12) Kusura'da B den C'ye geçişi sağlıyan "Transitional,, intikal safhalarındakilerin benzeridir⁵³. Birisi ağır dönen çarkta, ikisi elde yapılmıştır. Miss Lamb'ın V. Troia'dakilere benzeyen çanak ve dışarda eşlerine çok raslanan iki kulplu vazo yardımıyla M. ö. 2000 yıllarına tarihlendirdiği bu safha, Tavşanlı'da temsil edilmiştir. Gri renkli ve içeri çekik kenarlı sonuncu çanak, hızlı dönen çarkta yapılmıştır (şek. 13). Bizce bu Kusura'da C'ye tarihlenenlerden daha geç değildir. Kayı köyü buluntuları arasında gri renkli örnekler de pek boldur. Küçük parçalar halinde bulunan bu kapların biçim ve profillerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Tavşanlı Ovası'ndaki buluntuların bir taraftan Yortan, diğer taraftan Kusura - Demirci - höyük ve İç Anadolu'dakilere benzediğini görüyoruz. Bununla beraber, höyüklerin üstünden toplanan ve geniş bir sonuç sağlıyamayan malzemenin çoğu Tavşanlı Ovası'nın, M. ö. üçüncü binin ortasında ve 2000 de Batı'dan ziyade Doğu'ya, yani Kusura - Demirci - höyük gibi intikal bölgesine has kültürlere bağlı kalmıştır⁵⁴. Bu ovada Hitit ve Frig kalıntılarına raslanmamıştır. İki bölge arasında önemli bir yer tutan Tavşanlı höyüklerinden birisinin kazılması, kültürlerin birbirine intikalini ve sınırlarını kavramamız bakımından önemli sonuçlar sağlıyacağını tekrar etmeliyiz. Ayrıca yalnız mezarlıkları bilinen Balıkesir Ovası'na en yakın yerleşmeleri temsil eden bu höyüklerin, mezarlıkların aydınlanması bakımından da önemi büyüktür.

2. Eserlerin ikinci grupunu Yortan çevresinden derlenenler temsil etmektedir (şek. 15-16). Ben, 1944'de İstanbul Müzesinden

⁵³ Archaeologia 87 s. 237 şek. 14, 4-5, 11, 13.

⁵⁴ Miss Lamb, Emet çevresinde prehistorik kalıntılara raslanmadığını, buna karşılık Afyon bölgesinin bu çağları zengin şehirlerle temsil ettiğini haklı olarak açıklamıştır (Archaeologia 86 s. 1-2).

Ankara Müzesine gönderilen ve bu müzenin de Enstitümüzde teşhir ettiği çanak çömleği yayınlamıştım⁵⁵. Bunlar arasında olup, o zaman işlenmeyen bir tanesi üstünde de kısaca durmak isterim (şek. 15). Gri renkli ve dumanlı olan hamuruna ince mika taneleri karıştırılmış ve elde yapılmıştır. Kulpun ağıza birleştiği yerdeki iz, bu kabin basit profilli ve tek kulplu bir çanak olduğunu açıklamaktadır. Yortan mezarlık alanında bu tip çanaklara az rastlandığından, bunun geri kalan kab biçimlerine olan nispetini bilmiyoruz⁵⁶. Tek kulplu çanak göbektir (omphalos). Frig tümülüsleriyle, yerleşme yerlerinde sık sık rastlanan omphaloslu tunçtan çanakların proto tipini bu çağda, yani M. ö. üçüncü binde gelişen Anadolu'nun çanak çömleğinde aramalıdır⁵⁷.

İzmir Müzesinin eski direktörü sayın Arkeolog R. Duyuran, Manisa çevresinde ve Yortan'dakilerin tipinde iki gaga ağızlı testi bulunduğunu⁵⁸ ve bunların, bulan tarafından muhafaza edilmekte olduğunu bildirmek lütfunda bulundu. Manisa çevresinin ve bilhassa Kumçayı vâdisinin Yortan kültürünün yayılış alanı içinde kalması, testilerin bu bölgeye aidiyetinden şüphe ettirtmemektedir. Yalnız bizce önemli olan nokta, bu testilerin getirildiği mezarlığın düz veya devamlı yerleşme alanının yerini kesin olarak tâyin etmektir. Bunun Gediz vâdisindeki ilk kültürlerin anlaşılmasında büyük bir payı olacaktır.

Tek kulplu çanağın (şek. 16), söylendiğine göre, Batı Anadolu'nun Kuzey bölgesinden hattâ, Balıkesir-Çanakkale illerinden getirilmiş olması gerçeğe yakın bir ihtimaldir. Siyah renkli, kaba

⁵⁵ Belleten 29 s. 53 v.d.

⁵⁶ Bu çanakla İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen ve bugünkü yerlerinin Yortan olarak işaretlendiği kap kacağın yayınlanması bitirilmiş bulunmaktadır. Burada İstanbul Müzesindeki Yortan vazolarının varlığına muhtelif eserlerde işaret edildiğini de hatırlatalım; bunların en önemlileri: British Museum, Catalogue of Prehistoric Aegean Pottery s. 1; Götze, Kleinasien s. 27 not 5 ve PFK s. 134. İstanbul Müzesine Çandarlı (eski Pitane) dan getirilen ve Götze'nin üslûp bakımından Yortan'da bulunanlara benzettiği kap kacak (Götze Kleinasien s. 30 not 5) bu seriye ithal edilmemiştir.

⁵⁷ Yortan'dan başka Ahlatlıbel'de de göbekli çanakların en güzel örnekleri bulunmuştur (Arkeologya Dergisi II, s. 53 Ab. 408).

⁵⁸ R. Duyuran'ın bu testilerin tarafımdan yayınlanan ayaksız Yortan testilerinin aynı olduğuna işaret etmesi de (Belleten 29 Lev. XX, 3-4; XXI, 6), kronolojileri için önemlidir.

hamurlu ve elde yapılmıştır. Bu tip çanaklara Troia'da H. Schmidt'in, tekniğinin birinci ve ikinci grubuna ithal ettiği kaplar arasında bol sayıda rastlanmaktadır⁵⁹. Termi'de Miss Lamb'ın B sınıfına soktuğu kaplar arasında da benzeri bulunan⁶⁰ bu kulplu çanak tipi, Anadolu'ya çok yayılmıştır. Buluntu yerinin Biga yarımadası olduğu anlaşılan bu çanağın II. Troia ile çağdaşlığından şüphe etmiyoruz.

3. Bittel'in 1942'de üstünde durduğu İnegöl höyüğünden⁶¹ bize de bazı çanak çömlek parçaları gönderilmiştir (şek. 30-31). İlk araştırmalarda höyüğün derindeki katlarından çıkarılanların I. Troia'ya, daha üstekilerin de Bozhüyük - Demircihöyük'dekilere paralel gittiği tesbit edilmiş ve ayrıca V. ve VI. Troia'ya tarihlenen kalıntıların bulunduğu ve hele Troia'da "Minyas nevi,, olarak adlanan gri renkli örneklerin de ele geçirildiği ve bu kültürün Doğuya doğru yayılışının önemine de işaret edilmişti⁶². Dışı kahverengi, içi siyah boya astarlı ve kahve rengi hamurlu, elde yapılan basit profilli çanak (şek. 31), Demircihöyük'dekilerin eşidir⁶³. Bize gönderilenler arasında I. Troia ile çağdaş olanı yoktur. Kırmızı rengi ve tekniği bakımından V. Troia'dakilere benzeyen dikçe boyunlu çanak, bu kültürün Kusura'dan başka, İnegöl ovasına da eriştiğini açıklamaktadır. Gri renkli ve kalın boya astarlı, kulplu çanak VI. Troia'daki yerli Minyas tekniğinin en güzel örneğidir (şek. 30). Tavşanlı ve İnegöl'de, doğunun VI. Troia'ya paralel giden kalıntılarına, yani Hitit eserlerine raslanmamıştır. Bu bakımdan bu çevrenin M. ö. ikinci bin yılında doğudan ziyade batıdaki kültürlerin yayılış alanı içine girdiği anlaşılmaktadır. Bozhüyük ve Demircihöyük M. ö. 2000 den sonra iskân edilmediğinden bu istasyon-

⁵⁹ H. Schmidt, No. 677-687 ve 1645 (bu bizimkine bakınca keskin kenarlıdır).

⁶⁰ Excavations at Thermi şek. 28, 5.

⁶¹ Bittel, Kleinasiatische Studien s. 154-162 de İnegöl ovasının önemini her bakımdan belirtmiş ve arkeoloji kalıntılarına göre şehrin tarihi hakkında çok değerli açıklamalarda bulunmuştur. Müellif burasını ziyaretinde şehir içindeki höyüğü de incelemiş ve buluntularını yayınlamıştır. Böylece burasının nisbi bir kronolojisinin doğması da sağlanmıştır. Bize gönderilenler Bittel'in görüşünü doğrulaması ve malzemenin artması bakımından önemlidir. İnegöl höyüğü hakkında ilk haber (K. Bittel und H. Otto, Demirci-Höyük, s. 3).

⁶² Kleinasiatische Studien s. 160-162.

⁶³ K. Bittel und H. Otto, Demirci-Höyük Lev. 8, 18, 20-24 ve 9, 1.

larda Hitit veya VI. Troia kalıntılarının beklenemeyeceği de tabiidir. İsparta ovasıyla, Kusura ve Afyon çevresi höyüklerinde VI. Troia kalıntılarının yokluğu, fakat Bolvadin ve Kusura'da Hitit çanak çömleğinin bulunuşu⁶⁴, bu çağda bu bölgenin Hitit kültürünün yayılış alanı içine girdiğini gerçekleştirmektedir. böylece, Doğudaki Hitit kültürünün aşağı yukarı Eskişehir⁶⁵, Afyonkarahisar - Kusura hattına kadar eriştiği, Kuzeybatı'da VI. Troia ile temsil edilenin de İnegöl - Tavşanlı hattına kadar yayıldığı düşünülürse, en büyük kısmında çağdaş olarak karşımıza çıkan⁶⁶

⁶⁴ AfO 13 s. 192, Kleinasiatische Studien s. 105 ve Archaeologia 87 s. 240; Archäologische Anzeiger 1939 s. 120.

⁶⁵ Hocam Prof. Güterbock'un eskiden bana bildirmek lütfunda bulunduğu göre.

⁶⁶ Bossert, 1942'de yayınladığı değerli eserde, Bittel'in 1934'de kurduğu kronolojiye dayanarak VI. Troia'yı M. ö. 1400-1200 yılları arasına, yani Yeni Hitit Devleti zamanına tarihlendirdi (Altanatolien s. 16 ve PFK s. 23). Blegen idaresindeki Amerikan kazılarının bitiminden dört yıl sonra teklif edilen bu kronoloji, Troia'daki en büyük kronoloji değişikliğini gözönünde tutmadığından, burada bu konu üstünde de kısaca durmamız gerekmektedir. Verimli Amerikan kazılarında Troia-Ege münasebetlerini eksiksiz olarak değerlendirilmesi, Yunanistan'dan getirilen veya onlara göre Hisarlık'da taklit edilen yerli malzemenin teşhisindeki muvaffakiyet, VI. Troia şehrinin kronolojisindeki büyük değişikliği sağlamıştır. VI. şehir surunun doğu kapısında ve VIh kulesinin kuzeyindeki kazılarda ve en alttaki tabakalarda az sayıdaki mat çanak çömlekle birlikte, siyah ve gri renkli Minyas çanak çömleği ve ayrıca sarı ve kırmızı cilalı parçalara, ve aynı kültür katının daha üstteki geç seviyelerinde de Mikenai'dan ithal edilmiş SH I ve III. ye ait çanak çömlek de bulunmuştur (AJA 38 1939 s. 8,239; 39. 1935 s. 16-17,568; 41. 1937 s. 40, 495; 44, 19 40s. 365-366; Proceedings of the Prehistoric Society IV 1938, s. 321 ve Kleinasiatische Studien s. 131). Kıt'a Yunanistan'daki Orta Hellas çanak çömleğinin çağdaşı olan ilk katlardaki buluntular VI. şehrin başlangıcı ve Geç yığıntılardaki Mikenai menşeli çanak çömlek arasında M. ö. on dördüncü yüzyıldan daha geçe tarihlenemiyen ve Son Hellas (III) tipine giren boyalı bir kap, şehrin sonu için en önemli bir buluntu olarak kabul edilmiştir (AJA 39, 1935 s. 18, 19). Ayrıca VIF evinde ve VIG adındaki büyük evle sur arasındaki alanda Son Hellas (III) ve Saray üslubunun son safhasına ait olan (SH II) kalıntıların varlığı şehrin bu bölgesinde M. ö. on üçüncü yüzyılın ilk yıllarına veya on dördüncü yüzyılın sonuna ait belgelerin umulduğu kadar az olmadığını da açıklamıştır (AJA 41, 1937 s. 34, 42). Çanak çömleğin bu durumunu iyice değerlendiren yerli ve yabancı buluntuları herkesten iyi tanıyan Ege'nin büyük prehistoryacı Blegen, VI. şehri M. ö. 1900-1350/1300 yıllarına tarihlendirmiş (AJA 44, 1940 s. 365-366; Proceedings of the Prehistoric Society 1938 s. 321 ve C. Blegen, Truva Hafriyatı, II. Türk Tarih Kongresi

bu iki büyük kültürün belirli iskân yerlerinde birbiriyle karşılaşmış olduğu da düşünülebilir. Bunun için Eskişehir'le Tavşanlı arasındaki höyüklerden birisinin araştırılması gerektir. Bu iki kültürün aynı yerde karşılaştığı tespit edilirse, M. ö. ikinci bin yılındaki Anadolu arkeolojisinin önemli meselelerinden birisi daha çözülmüş olacaktır.

4. Koleksiyonumuzun dördüncü grupunu Yalvaç (Antiochia Pisidia) çevresinde bulunup, şimdi Isparta Halkevi Müzesinde teşhir edilen gaga ağızlı testi teşkil eder (şek. 29)⁶⁷. Yalvaç'ın güney - doğusundaki Ağap höyükten getirilen çanak çömlek üstünde eskidenberi durulmaktadır⁶⁸. Yalnız bu bölgedeki yer-yüzü buluntularının azlığı ve hele sistemli kazıların yokluğu, Kusura, Kuleönü Ovası'ndaki Senirce ile, Isparta Ovası'na yayılan prehistorik kültürün Doğu sınırını çizmemize yaramıyordu. H. A. Ormerod'un araştırmalarından sonra⁶⁹ ve son yıllarda Kuleönü ile Isparta Ovası'nın muhtelif yerlerinden derlenen malzemenin artması⁷⁰ ve Berlin Müzesindeki eski buluntuların da Bittel tarafından yayınlanması⁷¹ ve hele coğrafya ve kültürü bakımından bu bölgeye yakınlığı ve Anadolu'nun en sistemli bir kazı yeri olmasıyla tanınan Kusura malzemesinin bolluğu, bu bölgeye yerli özellikler gösteren bir kültürün yayıldığını açıklamıştır. Yalvaç yakınından getirildiği gerçek olan testimiz tekniği, biçimi

İstanbul 1943 s. 771) ve bu tarih Dörpfeld'in eski kronolojisi (1500-1000) yerine geçmek üzere, bütün araştırmalarda kabul edilmiştir (Anatolian Studies, presented to William Heppurn Buckler s. 138, Kleinasiatische Studien s. 131 ve Belleten 35 s. 346; 37 s. 13-14). Bossert'in kronolojisini de bu ölçüye göre düzeltmek icabedecektir.

⁶⁷ Koyu gri renkli ve astarsız olan bu testi ressam arkadaşımız Ömer Üçüncü tarafından Isparta Halkevi müzesinde görülmüş ve yayınlanmak üzere resmi bize getirilmiştir.

⁶⁸ Ben ilk önce (Annuario della R. Scuola Archeologica die Atene 3,1916-20, 59, şek. 28 de) işlenen bu buluntuları, adı geçen kaynağın Ankara'da yokluğundan ötürü incelemek imkânını bulamadım. Yalnız Bittel'in bu kap kacağı bahsetmesi (PFK, s. 120 v Kleinasiatische Studien s. 184, not 209) ve benzerlerine işaret etmesi, bundan başka Bossert'in (Altanatolien 222, 224) de iki testiyeye yer vermesi faydalanmamızı sağlamıştır.

⁶⁹ BSA 18, 1911-12, s. 80 v. d.

⁷⁰ Tahsin Özgüç, Öntarihte Isparta Ovası kültürü ve yeni buluntuları (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 11, sayı 3 s. 407 v. d.)

⁷¹ Kleinasiatische Studien s. 176 v. d.

ve süsleri bakımından Senirce ile adlanan göller bölgesi kültürünün en tipik örneğini temsil etmektedir ⁷². Bu testi İsparta Ovası'ndaki kültürün kuzeyde kusura'ya olduğu gibi, Yalvaç çevresine kadar yayıldığını belirtmekte ve Ağap höyüğündeki buluntularla elde edilen sonucu doğrulamaktadır. Bununla beraber bu bölgede, İç Anadolu'nun ve bilhassa Yukarı Sakarya mıntakasının nüfuzu da az değildir. Miss Lamb, Hashöyük, Ahlatlıbel-Kusura münasebetlerini iyice incelemiş ve Batı Anadolu ile Doğu arasındaki intikalin yavaş yavaş vukubulduğunu, karşılıklı münasebetlerin iki taraflı olduğunu ve böylece iki kültür bölgesi arasındaki kesin bir sınıırın çizilemeyeceğini sezmiş ve görüşünü Kusura'daki esaslı buluntularıyla doğrulamak imkânını da elde etmiştir ⁷³. Kusura hafirinin henüz incelemek imkânını bulamadığı Etiyokuşu ⁷⁴ ve Karaoğlan kazıları ⁷⁵, Doğu ile Batı ve göller bölgesi arasındaki karşılıklı münasebetlerin açıklığını, batı tesirinin Ankara çevresine daha geniş ölçüde eriştiğini, Demircihöyük kazıları da M. ö. üçüncü binde Orta Anadolu etkisinin kuzey-batının uzak bölgelerine kadar sokulduğunu açıklıyan belgelerin artmasını sağlamıştır ⁷⁶. Ayrıca Senirkent kuzeyinde ve Hoyran gölünün batısındaki, höyüklerden toplanan çanak çömleğin çoğu

⁷² Yalvaç testisinin koyu gri renkli, boya astarsız ve kaba perdeli olduğu İsparta Ovası'ndakilerin tekniğine göre yapıldığına bir işaret (Kleinasiatisc Studien s. 182). Bundan başka Berlin koleksiyonunda biçim bakımından testimizin gerçek paralelleri de az değildir (Kleinasiatisc Studien Lev. 34, 48:., 35, 52). İsparta ovasındaki testilerin gögdeleri üstünde görülen yivli ve zikzak süs örgelerinin bilhassa Senirce ve Kusura'da kullanıldığını belirten Bittel, bu teknikteki örgelerin Sızma ve hele Ahlatlıbel ile Alacahöyük'teki varlığına da işaret etmiştir (Kleinasiatisc Studien s. 184). Testinin karnı üstünde ve bir birini kesen zikzak örgelere Kusura (Archaeologia 8 şek. 12). Ahlatlıbel (Archaeology Dergisi II, s. 49 Ab-617) ve Yortan kültüründe ayrı kap tipleri üstünde raslanmıştır (Böhringer-Kraus, Das Temenos, Alttertüer von Pergamon IX, 1937 Lev. 46, c.). Yalnız Yalvaç testisinin süsleri diğerlerine bakınca kabın alt kısmına yapılmıştır.

⁷³ Archaeologia 87 s. 237 ve bilhassa Anatolian Studies, presented to William Hepburn Buckler 1939 s. 129 v. d.

⁷⁴ Şevket Aziz Kansu, Etiyokuşu Hafriyatı Raporu, Ankara 1940 s. 83 Ey 75, 33.

⁷⁵ R. Oğuz Arık (Archaeologischer Anzeiger 1939 s. 222 v. d.).

⁷⁶ K. Bittel und H. Otto, Demirci-Höyük s. 29 ve Kleinasiatisc Studien s. 192.

İç Anadolu, azı da göller bölgesindekilerle aynı tiptedir ⁷⁷. Bundan başka, Akşehir çevresinde ve hususiyle Akşehir gölünün doğusunda aşağı yukarı 12 höyüğü tanımak ve incelemek imkânını bulan Doçent bay Ferruh Sanır'ın bize lütfettiği çanak çömlek parçalarının hepsi Orta Anadolu'daki çağdaşlarının tipindedir. Ayrıca bunların arasında Hitit kalıntıları da az değildir. Yalvaç testisi ve Ağap'ınkiler ise, İsparta ovasındakilerin tipindedir. Buna göre, Senirkent-Yalvaç-Akşehir arasında, Kızıl-ırmak, Sakarya ve Pisiydyya kültürlerinin karşılaştığı ve bu bölgede yerli, bağımsız bir kültürden ziyade, bir taraftan Orta Anadolu'ya, diğer taraftan Pisidy'a bağlı kalan bir sınır alanı özelliğini taşıdığı anlaşılmaktadır. Yalnız güneyde Atabey, Kuleönü ovası ve İsparta ovasına doğru inildikçe Orta Anadolu'nun nüfuzu azalmakta ve Pisidy'a'nın M. ö. üçüncü bindeki yerli kültürü başlamaktadır.

5. 1915 yılında bulunup da elimize yeni geçen iki kuluplu bir çanakla, yonca yaprağı biçiminde ağız olan testi, beylik köprü istasyonunun kuzeyinde ve Yassı höyükle (Gordion) Beylikköprü arasındaki Bebi köyü civarından getirilmiştir ⁷⁸. Bunların buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, Bebi'ye doğru sıralanan Gordion tümülüslerinden çıkarılmış olması da ihtimal dışında değildir. Testinin ağız kenarı (şek. 27), boynu ve karnının en geniş yeri üç ince şerit halinde siyaha boyanmıştır. Çanağın (şek. 28) içi koyu kahverengiye, ağız kenarının dışı şerit halinde siyaha, alt kısmı da gene kalın bir şerit halinde siyaha boyanmıştır. İkisinin de açık renkli hamuru ve iyi pişirilmiş olması, ayrıca boyun ve göğdeleri üstündeki siyah vernikli (Firnismalerei) şerit tekniği Gordion'un II. tumulusunda bulunanların benzeridir ⁷⁹. Ayrıca Gordion şehrinde bulunan siyah figürlü Atik menşeli çanağın kulbu⁸⁰, yeni buluntununki andırmaktadır. Bununla beraber, Gordion'da, yeni bulunanlara gerçekten benzeyen örnekler raslanmamıştır. Sardes'deki nekropolden çıkarılan kap kacak arasında çanağımızın

⁷⁷ Ankara Arkeoloji Müzesindeki etütlük parçalarda.

⁷⁸ Körte bu köyü (Gordion Lev. 1) de Pebi olarak göstermişse de, Bittel bugün bu köyün yerinde olmadığını yazmaktadır (K. Bittel und H. G. Güterbock, Boğazköy I.

⁷⁹ Gordion s. 117-118 şek. 97 a, b. Yalnız biçimler arasında benzerlik yoktur. ⁸⁰ Gordion s. 187, şek. 177.

kulp ve tekniğiyle testinin ağzını andıran örneklerin varlığı⁸¹ da yakın bir akrabalığa işaret sayılamaz⁸². Testinin bu durumuna rağmen çanağın tipine giren buluntulara Doğuda raslanmamıştır. Testinin en önemli özelliği kulbun yanında ve pratik bir anlamı olmayan emziğin bulunmasıdır. Bu, testinin bir mezardan çıkarılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Anadolu'da bu türlü emzikli kaplara M. ö. dördüncü binin sonundanberi raslanmaktadır⁸³. Ankara istasyonundaki bir Frig mezarından çıkarıldığından şüphe edilmeyen kulplu çanak da aynı suretle emziklidir (şek. 24). Bebi kaplarının teknik, biçim ve boyları bakımından Gordion'da II, I, V. tümülüslerle, yani M. ö. altıncı yüzyılın başlangıcıyla ortası arasına tarihlenen ve Friglerin Lid hâkimiyetini kabul ettikleri zamana ait olan yığma mezarlarla⁸⁴ çağdaşlığı, gerçeği en yakın bir ihtimaldir.

6. Koleksiyonun bu grubu, buluntu yeri ve yaradıkları iş bakımından elimizdekilerin en önemlisidir. Bunlar şimdi Ankara Arkeoloji Müzesinde korunan üç çömlek (şek. 21-23), bir gaga ağızlı testicik (şek. 26) ve bir maşrapadan (şek. 24) ibarettir. Hepsi Ankara istasyonundaki kazılarda işçiler tarafından tesadüfen bulunmuş ve kurtarılabilenlerinin müzeye kaldırılması sağlanmıştır. Buluntu yerinde esaslı bir araştırma yapılmamışsa da, kap kacağın bir iskân yerinden çıkarılmadığı ve sadece tabii toprağa açılan çukurlara yerleştirildiği açıklanmıştır. Bunları yayınlamamıza müsaade eden Arkeoloji Müzesi'nin enerjik direktörü arkeolog Nuri Gökçe'ye teşekkürü borç bilirim. İki çift kulplu (şek. 21,23), birisi kulpsuz olan (şek. 22) üç büyük çömlek ayrı ayrı çukurlardan ve içleri dolu olarak çıkarılmıştır. Yalnız bunların ne ile doldurulduğunu, yere ne şekilde bırakıldığını, istikametlerini bilmiyoruz.

⁸¹ Haward, Crosby Butler, Sardis I, Part, I 1910-14, Leyden 1922 s. 80, 118-119.

⁸² Ayrıca Boğazköy'de I. yapı katında bulunan (Bittel und Güterbock, Boğazköy I s.27, 59 Lev. 14, 2) ve M. ö. altıncı yüzyıldan daha eskiye tarihlenemeyen kısa boyunlu testi ile, gene birinci yapı katında bulunan ve Arkaik çağa ait Doğu Yunan kaplarına benzerliği Bittel tarafından da belirtilen boyun ve göğdesi bizimkinden farklı olan gri renkli ikinci testi (MDOG 75 şek. 29, c) ve gene aynı yapı katından çıkarılan yeni buluntular (MDOG 78 s. 53 şek. 12, 5, 9) Bebi testisine benzemekle beraber aynı degildir.

⁸³ Kleinasiatiscche Studien s. 160-161.

⁸⁴ Gordion tümülüslerinin yaşları için en değerli kaynak Kleinasiatiscche Studien s. 102 v. d. dır.

Küçük kapların ne şekilde bulunduğunu öğrenemedik. Renkleri gri, üçü de perdahlıdır. Dipleri düz olup, çarkta yapılmıştır. Diplerinin düz oluşu yere dik olarak bırakıldığına, yatırılmadıklarına işaret sayılabilir. Kulpsuz olanın göğdesi yuvarlak, diğerlerininki biraz uzuncadır. Birincisinin kulbu, dik boynun göğdeye birleştiği yerden (şek. 21), ikincisininki, birleşme yerinin hemen yanından başlamıştır (şek. 23). Biz bu kapların içine yakılan ölülerin külleri konulan çömlekler olduğundan şüphe etmiyoruz. Bu yıl Un Fabrikası yanında açılan bir çukuru incelerken, orada çalışan bir amele daha önce istasyon yanında bulunan ve Müze'ye kaldırılan çömleklerden bahsetmiş ve bilhassa içlerinden çıkarılan yumuşak maddenin küle benzediğini belirtmiştir. Tarifine göre, yayınladığımız eserleri bizzat çıkardığı anlaşılan bu işçinin verdiği bilgi çok önemlidir.

Friglerin gömme âdetleri bakımından çok değerli olan bu buluntuları Frig şehirleriyle, tumuluslarından çıkarılanlarla eşimsemekten ve bu yolla tarihlendirmeden önce, bunların Ankara'daki Frig kültürüne ve bugüne kadar elde edilen arkeoloji belgelerine olan bağını açıklamaya çalışalım. Ankara'daki Frig eserleri üstünde eskidenberi yapılan araştırmaları üç safhada inceleyebiliriz:

a) Kale'de ve üstüne Hacı Bayram Camii'nin kurulduğu tepede ve ünlü tapınağın önünde yapılan derin kazı.

b) Çankırıkapı'daki höyüğün kazısı.

c) Tümülüs kazıları.

ç) İstasyonda tesadüfen açığa çıkarılan yeni buluntular.

a) Türk Tarih Kurumu adına, Prof. Remzi Oğuz Arık tarafından Ankara kalesinin muhtelif yerlerinde yapılan derin kazılarda Frig'lerle ilgili en küçük bir ize dahi raslanmamıştır⁸⁵. Dr. Hamit Koşay tarafından idare edilen 1938 yılındaki Hacı Bayram kazısında Tapınağın güney - doğusunda açılan derin yarmada Frig yapı kalıntılıyla, bol sayıda gri ve daha az ölçüde siyah renkli, kalın boya astarlı çanak çömlek parçaları bulunmuştur⁸⁶. Bu kazıda ilk Roma çağına ait olan çanak çömlek parçaları, Bizans - Türk çağına tarihlenenlerle karışık olarak ele geçmişse de, derine

⁸⁵ La Turquie Kemaliste No. 21 - 22 ve III. Türk Tarih Kongresi T. T. K. sergisi Ankara 1943 s. 38.

⁸⁶ Ankara Mabedindeki Hafriyat 1939 (Belleten 11/12 s. 463) ve III. Türk Tarih Kongresi T. T. K. sergisi s. 39.

indikçe saflığını korumuş ve 2.80-3.00 m. derinlikte Frig çanak çömleğiyle birlikte bulunmağa başlamıştır. Yer yüzünden itibaren üçüncü m. de saflığını kazanan Frig yerleşmesi, anatoprağa, yani 6.60 m. ye kadar devam etmiştir. Buna göre Augustus mabedi'nde aşağı yukarı dört m. kalınlığı olan bir Frig yerleşmesi mevcuttur⁸⁷. Yerleşme yerinin yalnız üst kısmında pek az sayıda (12 sandık çanak çömlekten en fazla on parçası) boyalı çanak parçalarına raslanmıştır⁸⁸. Üst kısımda yapı temelleri bulunmamıştır. O zaman bakışımızı üstüne çeken en önemli nokta, bu renkli örneklerin iki renkle boyandığı ve astarın da açık renkli, hususiyle sarımsı beyaz olduğu idi. Derinliğe inildikçe kaplar nisbeten kalınlaşmış, parlak boya astarlılar ve iyi perdahlılar azalmıştır. 4.50 m. den sonra da sarı, kırmızı ve kahverengi hiç denilecek kadar azalmıştır. Bu derinlikte raslanan koyu kırmızı zemin üstüne siyah boyalı bir örnek bir yana bırakılırsa, boyalı hiç yoktur. Yivli, çizgili ve kabartmalılar boldur. Cam gibi parlıyan siyah renkliler de az değildir. Süsleri çok mükemmel olup, Boğazköy'de I. ve II. yapı katında bulunanların eşidir⁸⁹. İçeri ve dışarı çekik kenarlı çanaklarla, keskin profillere sahip örnekler çoğunluğu korumuştur⁹⁰. Kesimi şerit ve yuvarlak olan kulp tipi yanında, makara tipine giren bir örnek bulunmuştur. Dipleri düz veya halka biçimindedir. İnce kaplara bakınca mutbak kapları çok azdır. Dışarı çekik profilli, kulplu kulpsuz çömleklerle, tek kulplu kısa boyunlu, çanak tipi az değildir⁹¹. Gaga ağızlı testilerle, yonca yaprağına benzeyen ağızlılara ve süzgeçlilere çok az raslanmıştır. Yukarı çekik yüksek kulp tipiyle, emziklilerin yokluğu kronoloji bakımından önemlidir⁹². Sivri dipli kaplarla, çanakların varlığını hatırlıyamıyorum. Pazarlı'ya bakınca Alişar'da daha çok raslanan yuvarlak kenarlı ve ağız içinde düz

⁸⁷ Alişar'daki Frig kalıntılarının yüksekliği 3.10 m. dir (OİP 29, s. 288).

⁸⁸ Belleten 11/12, s. 463 de bu konu «Bol miktarda gri ve nadiren renkli Frigya seramisi de meydana çıkarılmıştır» şeklinde isabetle belirtilmiştir.

⁸⁹ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I, s. 57, Lev. 20, 2-3 ve Lev. 21, 1-2.

⁹⁰ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I, s. 57 v. d., Lev. 19, 1-5; 20, 4-7.

⁹¹ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I, s. 58, Lev. 13, 6; 14, 4. Alişar'da OİP 29 şek. 428,e 1271 a,e 1273a.

⁹² Archäologischer Anzeiger 54, s. 135'de K. Bittel.

bir sahacık görülen büyükçe kaplar oldukça boldur ⁹³. Gordion'da üçüncü tümülüsten çıkarılan yuvarlak kesimli çift kulp tipine, burada da raslanmıştır ⁹⁴. Yivli süslülerle, makara ve çift kulp tipi bir yana bırakılırsa, II. tümülüsün pişmiş topraktan kap kacağı Augustus mabedi'ndeki Frig eserlerinden farklıdır. Ankara'dakiler daha ziyade basit biçimleri tercih etmiş, günlük işlerde kullanılması güç olan ve çoğunun mevtaî anlamı olan Gordion kaplarını sevmemiştir. Hacı Bayram'daki Frig evi küçük odalı olup, Orta Anadolu höyüklerinde incelenen ve ufak taşların çamur harçla tutturulmasından meydana gelen basit evlere benzediğini görmüştük. Bu ev en altta ve yalnız tek renkli çanak çömleğin çıkarıldığı derinlikte bulunmuştur. Burada tunç ve demirden yapılan eşya ele geçirilmemiş olmasına rağmen, iki renkle boyalı ve açık parlak olan çanak parçalarının, derindeki gri ve siyah renkli kap kacak nevinde hem derinlik, hem de teknik bakımından daha geç olduğunu kesin olarak kabul edebiliriz. Böylece tapınak alanında açığa çıkarılan Frig çanak çömleğinin bir kısmının Alişar ve Boğazköy'deki Geç Frig katına, yani M. ö. altıncı yüzyılın başlarından daha eski olmalarıyla, bir kısmının da ilk Frig katına ait olanlarla çağdaşlığından şüphe edilemez ⁹⁵.

Hacı Bayram'da üstüne Frig yapısının kurulduğu anatoprak seviyesi, Taşhan'daki seviyeden tabiaten yüksek olmasına rağmen, asıl bugünkü büyük seviye farkını, burada Frig çağındanberi sürüp gelen devamlı yerleşmenin yıkıntıları sağlamıştır. Buna göre, bu alanda Çankırıkapı höyüğü tipinde devamlı bir yerleşme yeri vardır. Henüz yayınlanmayan derin kazı bunu kesin olarak açıklamıştır. Bugün iki yol arasında kalan küçük alan derinliğine kazılırsa, buradaki Frig yerleşmesi, evleri, küçük buluntuları ve hele Ankara'daki Frig kültürünün kronolojisi hakkında en doğru ipuçları elde edilebilir. Biz buradaki Frig yerleşmesinin bir surla çevrilmiş olacağını da gerçeğe yakın bir ihtimal olarak görüyoruz. Yeni kazının tapınağın da surla çevrili olduğunu açıklaması ⁹⁶,

⁹³ Pazarlı Hafriyatı Lev. 19, 67, 97 ve OIP 29, şek. 446 - 447.

⁹⁴ Gordion s. 53, şek. 19.

⁹⁵ Boyalılarla beraber bulunan açık gri renkli, sarı ve açık kahve rengeye çalan parçalar da bu görüşü doğrulamaktadır.

⁹⁶ III. Türk Tarih Kongresi, T. T. K. Sergisi s. 38.

bunun çok eski bir köke dayandığını hissettirmektedir. Derin yarmada Frig çanak çömleğiyle birlikte yer yer rastlanan iri ve düşük taşların "in situ,, durumlarının ne olabileceği münakaşa edilirken üstünde ısrar ettiğim ve çok taraftar kazanan görüşüm de, bu iri ve işlenmemiş, biçimsiz taşların, şehir surundan düşmüş olabileceği merkezindeydi. Yakında yayınlanacağını umduğumuz buluntuların bu görüşe müsbet cevap vereceğini tasarlarken, Ankara kalesinde Friglerin maddî kültürlerine ait malzemenin bulunmayışı sebebine işaret etmiş sayılabiliriz.

Yeri gelmişken zaman zaman üstünde durulan bir konuya da kısaca ilişelim. Prof. Besim Darkot, 1941 yılında Ankara'daki Frig beldesinin şimdiki Ankara kalesinin bulunduğu tepede olduğunu, Greko-Romen şehrin de ovaya doğru genişlediğini belirtmişti⁹⁷. Kazılar bu görüşü doğrulamamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, kalenin muhtelif yerlerinde yapılan derin sondajlar, burada Frig yerleşmesine tanıklık eden en küçük bir izi dahi açığa çıkaramamıştır⁹⁸. Ayrıca Frig şehrinin Augustus mabedi ve Çankırıkapı höyüğüne kurulduğu yapı kalıntıları ve her türlü küçük buluntularla belgelendirilmiştir. Bittel de 1942 de bu konu ile ilgilenmiş ve aynı ortostat serisine ait olduğunu düşündüğü Ankara kabartmalarının müşterek binasının yerini tâyine çalışırken, muhtelif iskân yerlerini gözönünde tutmuş ve bu arada kaledeki eski buluntuların kaybolduğunu⁹⁹, yani mevcutların zamanla, daimî iskân sebebiyle yok edildiğini açıklamak istemiştir. Ankara içinde bugüne kadar adı geçen kabartmalara ait olabilecek büyük bir yapıya rastlanmadığını yazan müellifin görünüşü, Augustus mabediyle Çankırıkapı'daki Frig evlerinin boyu ve yapılış tarzı doğrulamıştır. Aynı yıl içinde, ikinci defa olarak bu konuya temas eden müellif, merkezî Hitit devletinin parçalanmasından sonra, Orta Anadolu'da hüküm süren derebeylerin, küçük devletlerin hükümet merkezi ödevini gören tabiattan müstahkem büyük kaleleri üstünde dururken, Ankara'nın da bunlara ait olduğunu yazmıştır¹⁰⁰.

⁹⁷ Ankara, İslâm Ansiklopedisi c. 6, s. 438.

⁹⁸ La Turquie Kemaliste 21-22, s. 48-49 ve III. Türk Tarih Kongresi T. T. K. Sergisi s. 38.

⁹⁹ Archäologischer Anzeiger 57. 1942 s. 84.

¹⁰⁰ Kleinasiatische Studien s. 115 ve bilhassa not. 174.

Bununla, Bittel'in Ankara kalesini kastettiğini ve bu tabiattan müstahkem yeri Göllüdağ ve Pazarlı karakterinde bir kale olarak düşündüğünü tasavvur ediyoruz. Yalnız biz, Frig şehrinin veya daha genel anlamda Ankara'da M. ö. ikinci binin sonundan itibaren görülmeğe başlayan yerleşme yerinin Kale'nin altındadışında bulunduğunu ve asıl tepede Frig veya bu çağa giren eser ve yerleşme izlerinin yokluğu devam ettiği müddetçe, bunu sadece bir teklif olarak kabul edeceğiz. Bir tekliften ileri gitmeyen bu görüş üstüne, sonuçlar çıkarmağa çalışmak mümkün değildir. En son olarak Dr. A. Erzen de adı geçen kaynakları ele almış ve Frig'lerin kalede de oturduğunu yazmıştır¹⁰¹. Kalenin her yönünü, muhtelif zamanlarda ve inşaat sıralarında müteaddit defa dolaştım; fakat Frig'lere ait tek ize dahi raslıyamadım. Ayrıca kale hafiri hocam R. O. Arık'ın da aynı kanaatte olduğunu öğrendim. Kale geç çağlarda ve devamlı surette iskân edilmiş olmasına rağmen, muazzam bir yerleşme yerinin en küçük bir iz dahi bırakmayacak kadar tahrip edildiğini, kelimenin tam mânasıyla süpürüldüğünü anlıyamıyorum. Ankara Kalesi'nin sarplığı bu görüşü doğrulamağa yeter bir belge olamaz. Aynı suretle Augustus mabedi çevresi de bugüne kadar iskân edilmiştir. Yalnız orada Frig yapı katını ve yerleşme seviyelerini bulmak için 2.5 m. derinliğe inmek kâfi gelmiştir. Karaoğlan höyüğünde ve yakınındaki Hacılar'da olduğu gibi, Frig'ler de Augustus mabedi ve hatta Çankırıkapı'daki şehirlerini tek veya çift surla en mükemmel bir şekilde tahkim edebilirlerdi. Esasen tabiattan mustahkem her alanda daima yerleşilebileceğini, orasının bir iskân yeri olabileceğini kabul etmek akla ilk gelen bir teklif olmakla beraber, bunun aksini gösteren misallere sahip olduğumuz da unutulmamalıdır. İlk Anadolu kavimlerinin çok defa höyüklerdeki suni tahkimatı, az emekle sağlanabilen tabiattan mustahkem yerlere tercih ettiklerini, höyüklerdeki sayısız mustahkem Hitit ve Frig şehirleriyle, açık ovalara, etrafındaki yüksekliklere mahkûm olmuş araziye kurulan höyüklerdeki aynı çağa tarihlenen surlu şehirlerin sayısı yanyana getirilirse, aradaki nispet ilk bakışta anlaşılır. Prof. H. G. Güterbock, son günlerde yayınladığı değerli kılavuzda Ankara kabartmalarının ait olduğu binayı Fidanlık'da ara-

¹⁰¹ İlk Çağda Ankara, Ankara 1946, s. 28.

mıştır¹⁰². Asıl kaleyi düşünmiyen, kabartmaların dağılışı durumlarına göre alt şehri, ovayı aday gösteren bu görüş, gerçeğe Bittel'inkinden daha yakındır. Yalnız ben binanın yeri için Augustus mâbedi çevresini, yani, Güterbock'a göre, şehrin içini, ikinci bir aday olarak teklif etmeyi düşünüyorum. Çünkü, Ankara'da Augustus mâbediyle Çankırıkapı'dan başka, kabartmalarla çağdaş olan yerleşme yerine rastlanmamıştır. Bugünkü bilgimize göre, Fidanlık ve civarı da kesin olarak bir nekropoldür. Ayrıca oradaki duvar kalıntılarını da hem anlam, hem de kronolojileri bakımından aydınlatmak bundan sonra hiç mümkün olmayacaktır. Yalnız daima kutsal bir yer olarak kalan Augustus mâbedi çevresinde veya bu iki büyük anıtın altında, ortostat'lara uyacak büyük bir binanın arkeolojiye gizli kalacağını tahmin etmek büyük bir keşif ve teklif sayılamaz.

b) Prof. R. O. Arık, 1937'de şehrin içindeki Çankırıkapı höyüğü kazısına başlamış ve yerleşme yerinin güneyinde muhtelif kuyular açmış¹⁰³ ve tesbit ettiği stratigrafi, sonraki kazılara esas olmuştur. Bu kazı da iri taşlarla yapılan çamur harçlı ev temellerinden başka, bol sayıda gri renkli ve boya astarlı Frig çanak bulunmuştur¹⁰⁴. Hafir, gri hamurlu ve kalın boya astarlı çanak çömleği üç gruba ayırmış ve içlerinden yonca yaprağı biçiminde ağızları olanların da girdiği ilk grubu Troia'nın VII b katındakilerle, Gordion ve Fidanlık'ta bulunanlara benzetmiştir¹⁰⁵. Bu, Çankırıkapı'da da eski Frig çağına ait kalıntıların varlığını öğrenmemiz bakımından çok önemli bir sonuçtur. İkinci grubu temsil eden ince yapılı ve iyi boya astarlı kap kacağın teknik, renk ve biçim bakımından "Minyas,, çanak çömleğine benzetilmesi¹⁰⁶ ile, bu buluntuların Troia'dakilerle çağdaş olduğu kastedilmemiş, yalnız gri ve siyah renkli, parlak boya astarlı ve üstün perdahlı kap tekniğinin Anadolu'da yerli olduğuna, Hisarlık'dan başka Ankara'da da M. ö. birinci binin ilk yarısında bilindiği aydınlatılmıştır¹⁰⁷.

¹⁰² Ankara Bedestenindeki Eti Müzesi Kılavuzu, İstanbul 1946, s. 50.

¹⁰³ La Turquie Kemaliste 21-22, s. 49 v. d.

¹⁰⁴ Frig çağına aidiyeti kesin olan boyalı çanak çömleğin sayısı tek renklilere bakınca pek azdır.

¹⁰⁵ La Turquie Kemaliste, 21-22, s. 51.

¹⁰⁶ La Turquie Kemaliste, 21-22, s. 52.

¹⁰⁷ Bu teknik Boğazköy'de M. ö. ikinci binin ilk yarısında da malûmdur (MDOG 74, s. 17).

Ben bu gruptaki çizgili ve içleri beyaz renkli bir macunla doldurulmuş kalın boya astarlı kap parçalarının Frig kültürünün ilk safhasına aidiyetinden şüphe etmiyorum¹⁰⁸. Bunlar Çankırıkapı'da höyüğün aşağı yukarı tepesiyle, güney eteğine yayılan Frig yerleşmesinin Boğazköy'deki II. yapı katıyla çağdaşlığına bir işarettir.

1938 yılında asıl tepenin kuzey-güney yönündeki eteğinde açılan 70 m. uzunluk ve 5 m. genişliğindeki A yarmasının kazısına ben de iştirak etmişim¹⁰⁹. Höyüğün sonraki zamanlarda en az iskâna maruz kalan bu bölgesinde birbirinden kesin olarak ayrılan iki yapı katı tespit edilmiştir¹¹⁰. Eski ve geç yapı katından çıkarılan Frig çanak çömleği derinliklerine göre tasnif edilmiş ve tek renklilerin kronolojisi için değerlendirilmesi mümkün ipuçlarının varlığı görülmüştür. İlk katın yapı kalıntıları çift odalı bir evle, onun 2-3 m. güneyindeki tek odalı bir ev ve plânları tespit edilemeyen kesik duvar temellerinden ibaretti. Çamur harçla tutturulan bu taşların boyları ufak idi. Temellerin iki taş dizisinden başka bir yüksekliği korunamadığından, kerpiç kısmıyla, kapılara ait bir iz ele geçirilememiştir. İki odalı ev geç yapı katında da kullanılmışsa da, tek odalı olanı bu yapı katıyla birlikte terk edilmiştir. Geç çağda, yani, ikinci yapı katında yeniden yapılan evlerin temel taşları irileşmiş ve daha yüksek durumda ele geçirilmiştir. Yalnız bu katta kurulan Frig evlerinin Roma çağına kadar kesiksiz olarak kullanıldığı da görülmüştür. Bunun için ilk katın geç çağda kullanılmıyan evinden çıkarılan buluntuların yayınlanması, kronoloji bakımından çok önemli olacaktır.

Bugüne kadar Ankara ve çevresindeki tek renkli Frig çanak çömleğinin yaşı üstünde hiç durulmamıştır. Biz bu buluntu nevinin tarihlenmesini ve diğer kazı yerlerindeki esas olan prensiplerin tespitini yalnız Bittel'e borçluyuz¹¹¹. Fakat, Boğazköy ve

¹⁰⁸ La Thurquie Kemaliste. 21 - 22, s. 53, üstteki resim c, d,

¹⁰⁹ Bundan sonraki kazılarda çıkarılanlarla, A yarmasındaki Frig kalıntıları maalesef henüz yayınlanmamıştır. Yalnız arkeolog N. Dolunay, Belleten 19, s. 263 de buradaki Frig çanak çömleğini tekniği bakımından tasnif etmiştir.

¹¹⁰ Bu yarmanın genel durumu ve yapı kalıntıları, Belleten 19, Lev. 78.

¹¹¹ Bittel, Alişar ve Boğazköy kazılarında Frig katını bizzat inceledikten sonra, boyalı kap kacağı eski ve yeni olmak üzere ikiye ayırmıştı (Archäologischer Anzeiger 48, 1933 s. 172-175). Boğazköy'de 1932 kazısından sonra açıklanmaya başlanan bu görüş (MDOG 72, s. 35-36) 1934 de W -X / 17 - 18 de yapılan derin kazılardan sonra, I. yapı katında bulunan çanak çömleğin biçim

Alışar'da boyalıların tek renklilere nazaran fazla oluşu, dikkati daha ziyade renklilere çekmiştir. Bu bakımdan Ankara'daki tek renklilerin tarihlendirilmesi Kızılırmak kavsi içindekilerle, Yukarı Sakarya bölgesindekilerin karşılıklı durumunu kavramamıza yarayacaktır. A yarmasında boyalı Frig çanak çömleği, üstteki yapı katında ve geç kalıntılarla birlikte bulunmuştur. Bu katta restore edilemeyen parçalanmış haldeki demir eşya da oldukça boldu. Çanak çömlek beyaz veya açık sarı zemin üstüne iki renkle boyanmıştır. Sayıları pek azdır. Tek renkliler, Augustus mabedinde ve tepede bulunanların aynıdır. Son yapı katındaki gri ve siyah

bakımından II. tabakanınkilerden farklı olmadığı, fakat eskiden bilinen tasvir örneklerinden bazılarının bu katta kullanılmadığı ve bundan başka I. katta yeni teknik ve süs örgelerinin doğduğu ve hususiyle gerçek vernik boyanın (Firnismalerei) kullanılmağa başlandığını ve ayrıca II. kattaki mat boyalı örneklerin yaşamasına devam ettiği esaslı surette tesbit edildikten sonra (K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I, s. 59), Eski ve Geç Frig çanak çömleğini birbirinden ayırmak kolaylaşmıştır. Bu araştırmalardan sonra ve daha 1935'de II. tabakadaki boyalı çanak çömleğin M. ö. aşağı-yukarı 1100-1000-700 arasına tarihlendirilmesi mümkün olmuş (MDOG 74, s. 29) ve I. katın üst safhasında kullanılan boyalı ve tek renkli çanak çömleğin de yedinci yüzyılın sonundan itibaren yaşamasına devam ettiği ve hatta kırmızı vernikli kapların varlığına göre, Hellenistik çağa kadar indiği görülmüştür (MDOG 75, s. 49). Bundan başka, Büyükkale'de Roma - Bizans katının altındaki iki Frig tabakasının birbirine intikalini gösteren üçüncü safhaya ait kalıntılar da elde edilmiştir (MDOG 78, s. 33-34, 36). Böylece bu çağda da kesiklik yerine akıcılığın varlığı görülmüştür. r - s 16-11 ve w/12 de açıkça görülebilen kat ayrılığını madenden yapılan âletler de doğrulamıştır (MDOG 78 s. 45). Demir âletler geç katta bol, fakat ilk katta pek azdır (MDOG 78 s. 45 ve Archäologischer Anzeiger 1933 s. 172). Bundan başka bu katta bulunan ve bir taraftan Batıdan, diğer taraftan Doğudan ithal edilen aryballos, fayans şişe ve Asur silindir mührünün yaşı da işe yaramakta ve Geç Frig katının kısmen yedinci yüzyılın sonunu da içine almak suretiyle M. ö. birinci binin ikinci çeyreğine tarihleneceğini göstermektedir (MDOG 78, s. 49-52 ve AfO 13 s. 255).

Bittel'in Alışar akropolündeki kazıyı idare etmeğe memur edilmesi de mes'ut bir tesadüf olmuştur (OİP XXIX s. 306). Hafirin bu kat mimarlığında tespit ettiği en önemli nokta, sivil yapıların eski sura bakınca geri bir tekniğin mahsulü olduğu ve yeni gelenlerin (biz onlara Frigler diyoruz) yapıcılıkta eskilerden daha geri olduklarıdır (OİP 29 s. 336). İlk önce büyük hâfir Bittel tarafından ortaya konulan bu görüş (MDOG 73 s. 27), R. Naumann tarafından da doğrulanmış (MDOG 78 s. 42) ve Hitit-Frig yapıcılığındaki tezada işaret edilmiştir. Alman hafirlerinin yalnız Boğazköy, Alışar ve Midas şehrine göre verdikleri bu hükmü, Çankırıkapı-Augustus Mabedi, Karaoğlan-Hacılar ve Pazarlı'daki sivil yapılar da (yeni olarak Zile yanındaki Maşat höyükde) tam mânasiyle

vernikli (Firnismalerei) kap kacağın tekniği Boğazköy'de I. katta bulunanlardan farksızdır¹¹². İlk katta çıkarılanlar daha çok ilgi çekicidir. Boya astarsız, perdahsız gri ve siyah renkli mutbak kapları bir yana bırakılırsa¹¹³, gri-siyah boya astarlı ve üstün perdahlı kap kacağın "Bucchero," tekniğinde yapıldığını belirtmeliyiz. Gordion'da III. ve IV. tümülüste¹¹⁴ ve Boğazköy'de raslanan bu tekniğin yedinci yüzyılın sonundan daha geç olması mümkün değildir¹¹⁵. İlk yapı katındaki evin içinden çıkarılan koyu kırmızı boya astarlı, iyi perdahlı düz dipli, dışarı çekik kenarlı, uzun boyunlu ve yuvarlak karınlı vazo, Boğazköy'dekinden farksızdır¹¹⁶. Ankara'da, Gordion ve Boğazköy'de olduğu gibi, ithal eşyasına raslanmamıştır. Çankırıkapı höyüğünün tepe ve eteğinde sur izi de bulunmamıştır. Bununla beraber bu, şehir surunun yokluğuna bir işaret sayılmaz. 1940 ve 1941 yılında Hamamın temellerinde açılan derin kuyular-

doğrulamıştır. 4cM deki boyalı çanak çömlek kesin olarak Frigya'nın eski safhasına aittir (OİP 29 s. 306, 350). Üstünlük kaba kaplarda olup, süs örgeleri geyik, tek merkezli daire ve satranç tahtası motifinden ibarettir. Boyanın rengi çoğunlukla kırmızımsı kahverengi ve siyahımsı kahverengi olup, bir kaba yalnız birisi sürülmekte ve her ikisi de aynı kap üstünde yanyana görülmektedir. Tunç fibulalar boldur. Tek renkli kap kacak azdır. Kaba kapların hâkim oluşu, Augustus mabedindeki yarmanın dibinde ve Çankırıkapıda A yarmasının ilk katından çıkarılanlara uymaktadır. Alishar'da bu kat haklı olarak M. ö. 9-11 inci yüzyıla tarihlendirilmiştir (OİP 29 s. 339). Yangınla ortadan kaldırılan bu kale, 4b de yeniden yapılmış ve ilk defa kurulan alt şehir suru da buna birleştirilmiştir (OİP 29 s. 308). Yeni katın küçük eserleri ilkinden pek az farklıdır (OİP 29 s. 316). Yalnız bu safhada keskin profilli ve boyalı iri kaplar azalmış, ince güzel kaplar da artmıştır. Geometrik süs örneklerinin örgeleri bollaşmıştır. Bittel'e göre bu kat da 8-9 uncu yüzyıla aittir (OİP 29 s. 316, 339). Bunun da suru yıkılmış ve yakılmış, fakat 4c de gene aynı plâna göre kurulmuştur. Çanak çömlekte değişiklik azdır. Kap biçimleri ve süs örgeleri değişmemiştir. Yalnız ince, güzel kaplar gözle görülecek derece üstünlüğü kurmuştur (OİP 29 s. 325). Bu durum Ankara'dakinin en güzel tekerrürüdür. Hafire göre bu kat da yedinci ve altıncı yüzyılın ortasına veya sonuna aittir (OİP 29 s. 325, 339).

¹¹² K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I s. 59.

¹¹³ Bunların çoğu tek kulplu, kısa boyunlu, düz dipli çanak tipine aittir (MDOG 78 şek. 12, 4).

¹¹⁴ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I s. 22-23.

¹¹⁵ R. O. Arık, «Bucchero» tekniğindeki örnekleri tepede bulmuş ve bunları çanak çömlek grubunun üçüncü safhasında incelemiştir (La Turquie Kemaliste 21-22 s. 52).

¹¹⁶ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I s. 57 Lev. 19, 6.

da Frig çanak çömleğinin en tipik örneklerine raslanmış olması¹¹⁷, bütün tepeyi kaplıyan Frig yerleşmesinin esaslı surette incelenmesi gerektiğini açıklıyordu. Biz bugün Ankara yöresindeki Frig şehirlerinin tahkimat sistemini, surlarını öğrenmiş bulunuyoruz. Karaoğlan'da üç safhalı şehri tahkim eden surun 25 m. uzunluğundaki parçasıyla, doğu ve batı kuleleri ortasına açılan 2.5 m. genişliğindeki kapısı meydana çıkarılmıştır¹¹⁸. İri ve düzensiz taşlarla yapılan bu surun paraleli gene Karaoğlan hafiri tarafından Hacılar höyüğünde incelenmiştir¹¹⁹. Buradaki çift kule sistemiyle, kapı tahkimatı ve akropolü çevreleyen kuleli sur, Frig höyüklerinde tanıdığımız müstahkem şehirlerin en monümantalidir. Bundan başka Gâvurkale'de tabiattan müstahkem bir yer için tipik bir örnektir¹²⁰. Bunlar, mahallî özellikleri ve arazinin sebep olduğu önemsiz ayrılıkları bir yana bırakılırsa, Büyük Kalenin batı-güneyinde ele geçirilen Frig kalesiyle¹²¹ Alişar'ın alt şehrini çevreleyen ve kuleleri surun hem içine hem de dışına taşan surunun tipindedir¹²². Dr. Koşay'ın iyice belirttiği gibi, Pazarlı kalesinin Alişar ve Gâvurkale'den ayrılan bir tertibe göre, yani sık kule sistemine ve birbiriyle açılı meydana getirmek üzere birleştirilen kesik duvar parçalarına ve kısa-düz duvarların durumuna göre kurulması, arazinin arızası ve biçimine göre aydınlanabilir¹²³. Muhelif kazı yerlerindeki temel taşlarının çamur harçla tutturulması veya iri taşların alıştırılması tekniği de, yapı için kullanılan malzemenin o çevredeki varlığı veya yokluğu ve iskân yerinin tipine bağlı kalmasıyla açıklanmalıdır. Yeri gelmişken Anadolu'da Frigler tarafından yaratılan bir kale ve sur tekniğinin, plânının

¹¹⁷ Belleten 19 s. 263.

¹¹⁸ R. O. Arık, Karaoğlan hafriyatı, Belleten 9 s. 35 Lev. 42 ve Archäologischer Anzeiger 1939 s. 209-210.

¹¹⁹ III ncü Türk Tarih Kongresi T.T.K. sergisi s. 46 ve Archäologischer Anzeiger 1932 s. 231 (K. Bittel).

¹²⁰ OIC 14 s. 61. Burada açığa çıkarılan küçük buluntuların hepsi Geç Frig çağına aittir.

¹²¹ MDOG 72 s. 11; 78 büyük plân.

¹²² OIP 29 şek. 311, yalnız Alişar akropolündeki Frig kalesi Eski Tunç çağı surunun M. ö. birinci binin ortasına kadar tamir ve küçük eklerle kullanılmış şekli olduğundan bu eşimsemede gözönünde tutulmamalıdır. OIP 28 s. 208; 29 s. 306.

¹²³ Pazarlı hafriyatı raporu s. 3 ve plânları.

mevcut olmadığını tekrar edelim. Frig kaleleri denilen tahkimat sistemi, prototipini Doğu ve Batı Anadolu'da M. ö. üçüncü bin yılındanberi kullanılan ve Hitit çağında en üstün seviyesine erişen sur tiplerinden almıştır¹²⁴. Friglerin bunlara hiçbir şey eklemediğini ve hatta maruf sanduka tekniğini de unuttuklarını söylersek mübalâğa etmiş olmayız.

c. Ankara'da ilk tümülüs kazıları:

1910 yılında, yani Gordion tümülüsleri açıldıktan sonra Ankara'dakiler de incelenmiş ve o zaman görülebilen 16 yığma mezardan müteşekkil nekropolün plânı yayınlanmıştı¹²⁵. Bundan sonra Ankara tümülüsleri üç safhada incelenmiştir. İlk safhayı 1926'da Milli Eğitim Bakanlığı adına yapılan Makridi kazıları temsil eder¹²⁶. 3 ağustostan 23 ekime kadar kesiksiz olarak ortalama 35 işçi ile çalışan Makridi, gereken verimli sonuçları sağlayamamıştır. Biz bunun sebebini Makridi'nin "cesim höyük," adını verdiği tümülüste önce 21 m. uzunluğunda bir hendek, ondan sonra da yüksekliği 9.5 metreye erişen kesimin altında tunel açmasında buluyoruz¹²⁷. O, tunelin boyunu 60 m. olarak tasarlamış ve böylece 140 m. çapı olan tümülüsün 80 metresini açarak (20 si hendekle açılmıştır) merkezini 10 m. aşmış olacaktı¹²⁸. Bu başarılmış dahi olsaydı, gene mezarı bulmak ve kazıyı sonuçlandırmak mümkün olmayacaktı. Çünkü tümülüsün yüksekliği 20 metredir; tunel ise 9.5 m. derinlikten başladığına göre ve hususiyle o tarihten 30 yıl önce kazılmış bulunan Gordion ve yeni Anıtkabir tümülüslerindeki kazıların da gösterdiği gibi, Frigler ölülerini anıtoprağa açtıkları bir çukura gömmüştür. Bunun için Makridi her metrede 7 santim meyl dahi kazasaydı¹²⁹, gene mezar odasını bulamıyacaktı. Ayrıca tunel içinde yeniden kuyu açılması da müm-

¹²⁴ VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 1939, Bittel'in makalesi.

¹²⁵ Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 32, 1910 Lev. 20, 1 s. 8.

¹²⁶ Ankara höyüklerindeki hafriyata dair (Maarif Vekâleti Mecmuası 6, 1926 s. 38 v.d. kısaltması M. V. M. bu rapor 1930 da yeni hiçbir şey eklenmeksizin M. Schede tarafından Archäologischer Anzeiger 45 (1930) s. 479-482 de tekrar edilmiştir. Bundan başka v. der Osten bu tümülüslerin yalnız kuruluş ve tekniğini isabetle münakaşa etmiştir (ÖİP 5 s. 46-49).

¹²⁷ M. V. M. 6 s. 40.

¹²⁸ M. V. M. 6 s. 41.

¹²⁹ M. V. M. 6 s. 41.

kün olamayacağından, mezar odası bulunmadan kazıya son vermek zorunda kalınacaktı. Bu bakımdan hafirin çökmeden korkarak kazıyı bırakmasını bir kazanç sayabiliriz. Bu kazının önemi, bu türlü büyük yığma mezarlara Makridi tunelinin tatbik edilemeyeceğini göstermiş olmasındadır. Biz, büyük mezarın yeniden açılmasını beklemekte kendimizi haklı buluyoruz.

Makridi büyük tümülüsün 500 metre güney-batısındaki yığma mezarlardan doğudakinin, yani 70 m. çapı ve 8 m. yüksekliği olanın kazısında muvaffak olmuş sayılabilir¹³⁰. Bunu usule göre yani, Körte gibi açarak ana-sert toprağın içindeki çukura bir mağra inşa edildiğini ve bu mağranın "gayrı muntazam taşlarla, kireçsiz, kuru kümbetvarf ve müdevver şekilde,, yapıldığını ve "mezkûr murabba çukurun içi yuvarlak müdevver kümbet inşa ettiklerinden hali kalan dört zaviyenin ufak çakıl taşlarıyla doldurulduğunu,,¹³¹ yazmıştır. Biz bugün hafirin bahsettiği, anatoprak içindeki yuvarlak yapıyı iyice aydınlatmış bulunuyoruz. Anıt kabir alanındaki toprak düzletmesinde kazılan ikinci küçük tümülüste anatoprak içine açılan çukurun çevresi, genişliği yarım metreden fazla olmayan yüksekliği de yerine göre 0.90-1.20 m. arasında değişen ve çakıl taşlarıyla sözde duvarlanmış etkisini veren ve üstü örtülmiyen, sadece toprakla doldurulan bir mezara raslanmıştır¹³². Bu, gerçek bir duvar değildir; ufak boylu biçimsiz taşlar anatopraktaki çukurun duvarına dayanmak suretiyle harçsız olarak üstüste yığılmış, çukurun içine bakan yüzlerinin de çökmemesi için ot, dal ve bunlara benzer çürüyen malzeme ile boydan boya tutturulmuş ve çukur doldurulunca, bu taşlar bir duvar şeklini almıştır. Anıt kabir tümülüsündeki bu sözde duvarla, Makridi'nin bahsettiği ve resmini koyduğu¹³³ duvar arasında, taşların biçimi ve tekniği bakımından en küçük bir ayrılık dahi mevcut değildir. Ben başka bir yerde bu konu üstünde durmuş ve Makridi'nin bulunduğu duvara benzeyen taş dizilerinin "bir temel kalıntısı, yani üstünde kubbeli veya herhangi bir şekilde üst yapıya sahip izler olmadığını ve 10 No. lu şeklin,, de doğru olmadığını belirtmişim¹³⁴.

¹³⁰ M. V. M. 6 s. 41-42.

¹³¹ M. V. M. 6 s. 42.

¹³² Belleten 37 s. 223. Bu iki tümülüs, bu satırları yazanla arkeolog M. Akok tarafından ayrı bir rapor halinde ve Kurum yayınları arasında yakında çıkacaktır.

¹³³ M. V. M. 6 şek. 8.

¹³⁴ Belleten 36 s. 517 not 28.

Yuvarlak yapıya ait üst kısmın bulunmadığını gören Makridi, mezarı soyamak için tepeden açılan çukurun mezara kadar derinleştirildiğini ve mezar odasının üst kısmını, yani ona göre kubbesini tahrip ettiğini bildirmiştir¹³⁵. Harçsız ve ufak taşların üstüste yığılmasıyla sağlanan ve zayıf taş dizilerinin kubbeli bir yapıya ve bunun da üstünde 8 m. yüksekliğindeki monümental yığıntıya nasıl dayanabileceğini anlamak ve bunu kabul etmek hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bu görüşümüzü Fidanlık'da Dr. Hamit Koşay tarafından incelenen ve zengin ölü hediyeleriyle temsil edilen A tümülüsündeki "yuvarlak kaideli, harçsız ufak taşların üstüste konması suretiyle vücade,, getirilen taş duvar da doğrulamıştır¹³⁶. Bu yuvarlak kaidenin de üst kısmı yoktur; ayrıca var olan bir kısmın sonradan tahrip edildiğini belirten en küçük bir iz de mevcut değildir. Bunlara göre, içine ölü külünün ve ölü hediyelerinin yerleştirildiği çukuru çevreleyen düzensiz taş dizilerinin üstü açık olduğunu ve bunların kubbeli bir mezar odası şeklinde restore edilemeyeceğini kesin olarak ifade edebiliriz. Yalnız, Makridi'nin bu tümülüsü ile, Fidanlık'daki duvarın yuvarlak, Anıtkabir alanındakinin dört köşeliliğine, mezar çukurunu çevreleyen taşların istenildiği gibi, düzensiz olarak dizilmesi sebep olmuştur.

Sonradan açıldığı ve ölü hediyelerinin çalındığı iddia edilen bu mezardan çıkarıldığı bildirilen altın yaldızlı tunç vazo parçalarıyla¹³⁷, gene tunçtan süslü çanak kırıklarını, ağaç parçalarını, bugün restore edilemeyen demir aletleri Arkeoloji Müzesi'nin sayın direktörü arkeolog Nuri Gökçe'nin yardımıyla incelemek imkânını elde etmiş bulunuyorum. Hafir, bu mezardan pişmiş topraktan yapılmış kap kacak parçalarının çıkarıldığını söylemediğine göre, mâden ve ağaçtan yapılanların değerlendirilmesi kolaylaşmıştır. Bunların en önemlisi yüksekliği 30 mm. genişliği 115 mm. olan ve ağzı yonca yaprağına göre şekillendirilen bir vazo parçasıdır (şek. 33). Tunç, altın yaldızlı değildir. Kulbun ağız kenarına birleştiği yer iyice bellidir. Friglerin pişmiş topraktan yapılan kaplarından başka, bu tipe giren tunçtan vazo ağızlarına Fidanlık¹³⁸

¹³⁵ M. V. M. 6 s. 42.

¹³⁶ Argeologya Dergisi I s. 6 şek. 1 ve 2.

¹³⁷ M. V. M. 6 s. 42.

¹³⁸ Arkeologya Dergisi I s. 17, No. 18. Dr. Koşay'ın « bronz kulplu ağzı tirifil şeklinde kap » olarak tasvir ettiği bu parçanın kulbu ağız kenarının dışına, bizimki ise içine birleşmektedir.

tümülüsünde raslanmıştır. Bundan başka, Dr. Koşay'ın da işaret ettiği üzere, altın yaldızlı, süslü, tunçtan çanak parçaları, Fidanlık' dakiler¹³⁹ ve hususiyle Anıtkabir'deki ilk tümülüsde bol sayıda açığa çıkarılan süslü çanakların tamamen aynıdır¹⁴⁰. Tunç buluntuların en önemlilerinden sonuncusu, özel surette yapılan bir yuva ile birbirine giren ve ileri geri hareket eden ve iki kısımdan müteşekkil ince-yassı bir kulp parçasıdır. Bugüne kadar bu kulp tipine yalnız Gordion'un III. tümülüsünde raslanmıştır¹⁴¹. 1939'da M. ö. sekizinci yüzyıla kadar çıkarılan Fidanlık tümülüsünün yaşını¹⁴² Bittel de doğrulamıştır¹⁴³. Bittel'in nisbeten eskiye, yani sekizinci yüzyılın sonuna, hattâ yedinci yüzyılın başlangıcına tarihlendirdiği tümülüsler arasında, Ankara'nın batısındaki ve Çiftlik güneyindeki tümülüsleri de sayması,¹⁴⁴ üstünde durduğumuz yığma mezarların tarihi için en doğru bir tekliftir. Mezarın tekniğine ve Arkeoloji Müzesindeki ölü hediyelerine göre, Makridi'nin

¹³⁹ Arkeologya Dergisi I s. 6.

¹⁴⁰ Akşam gazetesi 14 temmuz 1945 No. 9605 ve Belleten 37 s. 22-223. İlk kısa haberleri yayınlanan, 50 m. çapı, 8.5 m. yüksekliği olan bu tümülüsün anatoprak içine kazılan 5 X 6.5 m. boyunda ve 2.20 m. derinliğindeki çukura, dibi ve dört yanı kalın kalaslarla örülmüş ve üstü açık bırakılmış 2.5 X 3.5 m. boyunda büyük bir sanduka yerleştirilmiştir. Üstü açık bırakılan bu sandukanın içine ve kuzey doğu köşesine dayalı bırakılmak üzere, iyi yontulmuş büyük bir sıranın varlığı, onun da önüne demirden üç ayak (Gordion s. 68 şek. 44) ile, aşağı yukarı aynı tipe giren kulpsuz çömleklerin yere dik olarak bırakıldığı ve içlerinin külle doldurulduğu görülmüştür. Sandukanın doğu kısmında Fidanlık'takiler tipinde mızrak uçları (Arkeologya Dergisi I No. 13-17), ve bilhassa tunçtan altın yaldızlı, kabartmalarla süslü çanaklar bulunmuştur. Bunlar Makridi tarafından bulunanların aynıdır. Anıtkabir alanındaki bu iki tümülüste boyalı çanak çömlek bulunmamıştır. Hediyeler, mezara yerleştirildikten sonra, bütün çukur irili ufaklı çakıl taşlarıyla örtülmüş ve üstüne toprak yığılarak tümülüsün şekli sağlanmıştır. Bu mezar, sandukanın açık bırakılması ve içinde ikinci bir lâhtin bulunmaması, küllerin çömleklere yerleştirilmesi bir yana bırakılırsa, yapı tekniği ve biçimi bakımından Gordion'un III. ve IV. tümülüsünden farksızdır (Gordion s. 38 v. d. ve 98). Anıt kabrin ikinci tümülüsündeki mezarın şekli ise, Fidanlık'takiyle, Makridi tarafından açılanın aynıdır. Bundan başka Ankara tümülüslerinin ölü hediyeleri bakımından da aralarında anmağa değer ayrılıkları olmadığını tekrarlamalıyız.

¹⁴¹ Gordion s. 74, No. 87 - 88 deki kulp tekniği.

¹⁴² Argeologya Dergisi I s. 10.

¹⁴³ Kleinasiatische Studien s. 70 - 72.

¹⁴⁴ Kleinasiatische Studien s. 70 - 72.

adı geçen tümülüsü, Anıtkabir'de yeni açılan iki yığma mezarla, Fidanlık ve Gordion'daki III. ve IV. tümülüsün çağdaşdır.

Makridi'nin üçüncü, yani ikincinin batısında ve 62 m. çapında, 5.30 m. yüksekliğindeki küçük tümülüsü daha çok ilgi çekicidir¹⁴⁵. Hafirin bu tümülüste bulduğunu bildirdiği ve "atın başlığı ile gemi,,ne ait olduğunu düşündüğü "müzeyyen tunç levha parçalarını,, ve "ya kalkan veya elbisesini,, süsliyen diğer levha halindeki parçaları¹⁴⁶ da inceledim. Bunların benzerine Gordion'un eski tümülüsleriyle, Fidanlık ve Anıtkabir'deki yığma mezarlarda raslanmamıştır. Yalnız ben delikli olan ve parçalar halinde bulunduğundan gerçek şekillerini bilmediğim bu levhacıkların teknik ve süs tarzlarını Boğazköy'de Eski Frig katında bulunan yuvarlak levhaya benzettim¹⁴⁷. Bu mezarda tunçtan kap kacak veya silâh bulunmamıştır. Aynı mezardan çıkarıldığı bildirilen "musanna fil dışından düğme,,yi inceleyemedimse de, Ankara tümülüslerinde ve Gordion'daki III. ve IV. mezarda fil dışından yapılmış eşyaya raslanmamıştır. Buna karşılık II. tümülüsün fildişinden yuvarlak levhacıklarını, süslü yıldızları¹⁴⁸ unutmak mümkün değildir. Makridi çanak çömlek kalıntıları hakkında şu bilgiyi vermektedir: "mahruk tabakadan maada alt kısımda iki tabaka daha görülmektedir. Bunların derununda kömürle karışık müteaddit evani-i türabiye zuhur etmiştir. Mezkûr parçaların kısmı azamı siyah topraktan mamul olup, üzerleri siyah cilâ ile mücellâdır. Bu da Frigya devrinin hususiyetini irae eden işaretten başka bir şey değildir. Üstüste olan yanık tabakalar ve müteaddit evani parçaları burada birçok cesedin yakılarak külleri mezarlar derununa konulduktan sonra vazoların diğer bir mahalle nakledilerek üzerlerine toprak yığımından ibaret bir höyük vüçde getirildiğini ifham etmektedir¹⁴⁹,,. Daha o zaman birçok geç parçalarla karıştırılmış olmasına rağmen, bu siyah renkli çanak çömleği de gördüm. Hepsi Augustus Mabediyle Çankırıkapı'da bizim Geç Frig dediğimiz tabakalardan çıkarılan kap kacağın eşidir; hatta içlerinde benekli olanlarını da buldum. Siyah renklilerden başka, gri olanları ve süzgeçlileri de vardı. Hafir, çanak

¹⁴⁵ M. V. M. 6 s. 43 - 44.

¹⁴⁶ M. V. M. 6 s. 43.

¹⁴⁷ MDOG 78 s. 49, şek. 9, 3.

¹⁴⁸ Gordion s. 110 v. d., şek. 90 - 94.

¹⁴⁹ M. V. M. 6 s. 43.

çömlekten çoğunun siyah topraktan yapılmış olduğunu söylemesine rağmen¹⁵⁰, geri kalan azının renginden bahsetmemiştir. Halbuki ben çanak çömlek parçaları arasında sayısı bir düzineyi geçmeyen boyalı örnekleri de incelemek imkânını buldum (şek. 34). Bunlardan bazıları mat boyalı ve geometrik süslüydü¹⁵¹. Geri kalanları ince işlenmiş, kulplu ve kulpsuz çanaklara ait olup, bazıları koyu kahverengiyle, kalın şerit halinde boyalı, bazıları da birbirine paralel çizgiler arasının noktalarla doldurulmasından ibarettir. İnce şeritlerle süslenen bu kaplar üstünde içleri doldurulmuş main örgeleri de görülmektedir. Boyalı örneklerin hiçbirisi Eski Frig katına tarihlenen çok renkli çanak çömleğin tekniğiyle eşimsenemez. Gordion'da II. tümülüs-teki boyalı parçalardan bazıları siyah renkli ince örnekleri andırır¹⁵², Boğazköy¹⁵³ ve Alishar'daki noktalı süs örnekleri de¹⁵⁴ bunların I. yapı katıyla M. ö. birinci binin yarısından daha eski olmadığını açıklamaktadır. Ağız kenarı altına dik olarak birleşen çanağın kulpu ve şerit halindeki süsü, Bebi'den getirilen çanak-takini andırmaktadır. Çanak çömlekte açıkça görülen bu geç çağın özellikleri, Ankara'daki sonuncu tümülüsün Gordion'un eski tümülüsleriyle, Ankara'daki dört yığma mezardan daha geç olduğunu ve bunun da Gordion'un ikinci tümülüsü gibi¹⁵⁵ altıncı yüzyılın başlangıcına ve Frig'lerin Lid hâkimiyetine girdiği tarihten sonraya ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca Gordion'un Ankara'ya yakınlığı ve Augustus Mabediyle Hacıbayram'daki Geç Frig çanak çömleğinin bolluğu ve Lid-İran sınırının Ankara'nın doğusunda oluşu, burada bu çağa paralel giden tümülüslerin varlığını doğrulayan ipuçlarıdır. Esasen ilk tümülüsün bir Frig mezarı olduğunu kesin olarak belirten hafir, ikincisinde ceset ve atın yakılmış olduğunu yerinde bir sezikle değerlendirmiş ve mezarı Kimér göçleriyle ilgili tutmuştur¹⁵⁶. Kronoloji bakımından Ankara tümü-

¹⁵⁰ Çanak çömleğin hamuru çoğunlukla gri renklidir. Siyah olan, boya astarıdır. Hafir bu iki tekniği birbirine karıştırmıştır.

¹⁵¹ Boğazköy'de mat boyalı örneklerin II inciden sonra I inci yapı katında da yaşadığı görülmüştür (K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I s. 59).

¹⁵² Gordion s. 120 No. 38 ve 43.

¹⁵³ K. Bittel und G. Güterbock, Boğazköy I Lev. 16, 1; 17, 1, 10. Yalnız noktaları bakımından. ¹⁵⁴ OİP 30 şek. 43, d 2357.

¹⁵⁵ Kleinasiatische Studien s. 102. ¹⁵⁶ M. V. M 6 s. 43-44.

lüsleri Gordion'dakilerin (III, IV, ve II'nin) çağdaşdır. Ankara'daki süslü tunç levhacıkların Boğazköy'de II. katta bulunanlara benzeresi, bu kronolojiyi doğrulamamakta ise de, geri kalan buluntuların geç oluşu, bu türlü süs eşyasının daha geç çağlarda da kullanıldığına bir işaret sayılabilir.

Ankara'daki tümülüs kazılarının ikinci safhasını Dr. Koşay'ın sistemli araştırmalarına borçluyuz ¹⁵⁷. Şimdi temizlenmiş olduğunu öğrendiğimiz bu tunç eserler ¹⁵⁸, iyice tarihlendiğinden üstünde yeniden durmağa lüzum yoktur. Üçüncü safhayı da 1945 yılında Türk Tarih Kurumu adına yürütülen ve yakında yayınlıyacağımızı umduğumuz Anıt kabir alanındaki iki tümülüs temsil eder ¹⁵⁹.

ç) İstasyon'da tesadüfen açığa çıkarılan yeni buluntulara gelince: yakılan Frig ölülerinin kül küpleri olduğuna inandığımız bu buluntuların ölü gömme âdetlerine serptiği ışıktan ve tarihlenmesinden önce, Friglerin ölü gömme âdetlerinden kısaca bahsetmek zorundayız: Ölülerini büyük yığma tepelerin altına ve kaya mezarlarına gömen Friglerin bu âdetleri eskidenberi etraflıca işlendiğinden ¹⁶⁰, biz monümantal Frig mezarları üstünde durmıyacağız. Yalnız höyük ve kale kazılarının verdiği sonuçlara göre, bu âdetin devamlı ve müstahkem yerleşme yerlerindeki durumunu inceliyeceğiz. Von der Osten Alişar'da Friglerin ölü gömme âdetleri için "Only a few skeletons could be attributed with any certainty to this period. seemingly the custom now was to cremate the bodies and bury the ashes outside the settlement," ¹⁶¹. Ayrıca aynı raporda "None appears to have

¹⁵⁷ Arkeologya Dergisi I s. 5 - 19.

¹⁵⁸ Kleinasiatische Studien s. 72 not 51 de zikredilip, Fakülte Dergisi IV, 4.şek. 9, b de Yusuf Boysal tarafından yayınlanan bu fibulanın kaidesindeki at tasvirinin, Çankırıkapı hamamının temellerinde yapılan derin kazıda bulunan ve Frig çağına tarihlenen boya astarsız gri renkli parça üstündeki at tasviriyle eşimsenmesi gerektir (Belleten 19 s. 263, Lev. 81 üstteki). Bundan başka, Çankırıkapı'da Maliye Meslek Okulunun temelleri kazılırken açığa çıkarılan ve Friglere ait olduğu bildirilen tunçtan sözde at heykelinin de bu arada yayınlanması da zaruridir.

¹⁵⁹ PSBA 32, 1910 daki planda 4 ve 5 No. lu tümülüsler.

¹⁶⁰ Friglerin yığma mezarlara ölü gömme âdetleri hakkında en geniş bilginin verildiği ve bütün kaynakların toplandığı eserler, Kleinasiatische Studien s. 69 - 72; Schachermeyer, Etruskische Frühgeschichte, Berlin 1929 s. 108 - 112 ve Gordion s. 36 - 145. Kaya mezarları da gene en son olarak Kleinasiatische Studien s. 72 - 88 de işlenmiştir. ¹⁶¹ OİP 29 s. 289.

been actually buried; all were found in positions seemingly due to violent death. The absence of true burials of this period suggests that it was the custom to bury the dead outside the settlement; and it is possible that the bodies were cremated,¹⁶² diyordu. İskeletleri yerinde incelemek imkânını bulan hafir, sitadeldeki sekiz iskeletin de birer kazaya kurban gittiğine ve önceden hazırlanan düzenli çukurlara gömülmediğine inanmaktadır¹⁶³. Yalnız Alişar çevresini iyice inceliyen hafriyat heyeti, Frig şehrinin dışında mezarlığa, yakılmış ölülerin kül küplerine veya iskeletlerine raslıyamamıştır. Biz bunun sebebini aydınlatacak durumda değiliz. Yalnız mezarlık görülemeyecek, anlaşılamiyacak bir yerde gizli kalmış olabilir. Yakılan ölümlere ait küllerin muhtelif yerlere dağılması veya yer yüzüne hiçbir iz sızdırmıyacak kadar derine gömülmesi buna sebep olabilir. Yalnız Pazarlı kalesinde, H. Koşay'a göre, Frig çağına aidiyetleri muhtemel olan yedi mezar bulunmuştur¹⁶⁴. Sırtüstü ve uzatılmış durumda duran bu iskeletlerin Alişar'daki gibi bir kazaya kurban gitmediği ve şehrin içine gömüldüğü gerçektir. Bunların Friglere aidiyetleri gerçekleşirse, şehirdeki çanak çömleğe ve buluntu seviyelerine göre Geç Frig çağına tarihleneceğinden şüphe edilemez¹⁶⁵. Buna göre Pazarlı, Alişar'daki durumu ve von der Osten'in görüşünü doğrulamamaktadır. Bu bakımdan Boğazköy kazıları da aydınlatıcı durumda değildir. Yalnız buradaki iki buluntu üzerinde durulmağa değer.

a) Büyükkale'de ve I. katta ağızları aşağı doğru, yani toprağa, ortaları delik dipleri de yukarıya gelmek üzere gömülmüş kısa gövdeli, geniş boyunlu ve iki kulplu küpler bulunmuştur¹⁶⁶. Bittel, bunların çok defa kül yığınlarını örttüğünü belirtmiş ve bu kül-

¹⁶² OIP 29 s. 347.

¹⁶³ OIP 29 s. 347-348 ve 30, 353.

¹⁶⁴ Pazarlı Hafriyatı Raporu Lev. 34, pVII - VIII, s. 8. Bu mezarlar raporda Klâsik devir bahsinde incelenmiş olmasına rağmen, Frig çağına aidiyetleri muhtemel görülmüş ve resimlerinin altına (Frig iskeletlerinden) şeklinde kesin bir ifade kullanılmıştır.

¹⁶⁵ Bugüne kadar Alacahöyük'de yalnız Geç Frig çağına ait kalıntılar bulunmuştur (Alacahöyük Hafriyatı Raporu 1936 1-2, 9-10). Kazıların henüz kaldırılmıyan evlere doğru inkişafı, bu kültürün ilk safhasını da aydınlatacağından şüphe edilemez. Burada Geç Frig çağına tarihlendirdiğimiz iki vazo birisi (Belleten 29 Lev. X soldaki vitrinde ibriğin altında rytonun solunda) ikincisi de henüz yayınlanmamış olup, Alacahöyük Müzesindedir.

¹⁶⁶ MDOG 75 s. 49 şek. 28, c.

lerin içinde kemik kalıntılarının yokluğuna da işaret etmiştir¹⁶⁷. Bundan başka hafir bunların yakılmış ölümlerin mezarları olduğundan şüphe etmiştir¹⁶⁸. Geç kata tarihlenen bu küpler, Pazarlı'dakilerin çağdaşdır. Boğazköy buluntuları hiç olmazsa Geç Frig çağında ölümlerin yakıldığını yazan v. der Osten'in görüşünü doğrulamış, fakat kül küplerinin şehrin içine gömüldüğünü de belgelenmiştir.

b) Alt şehirde ve K/20 alanındaki bir bina içinde çocuk mezarı olarak kullanılan ve Geç Frig çağına ait olan boyalı bir vazo elde edilmiştir¹⁶⁹. Bu, ilk Anadolu geleneğinin, yani küp içine gömme âdetinin bu çağda dahi yaşadığını açıklayan tipik bir örnektir. Pazarlı ve Boğazköy'deki iskelet ve küllerin hepsi Geç Frig çağına tarihlenmiş ve daima şehrin içine gömülmüştür.

Ankara çevresine gelince: Augustus mabedi ve Çankırıkapı kazılarında mezar bulunmamıştır¹⁷⁰. Karaoğlan'da birincisi 1.30—1.60, ikincisi 1.80—2.30 m. derinlikte olmak üzere iki mezar açığa çıkarılmıştır¹⁷¹. Remzi Oğuz Arık birincisinin "dağınık ve noksan olarak,, ikincisinin "bir zelzele neticesi taşların arasında kalarak,, öldüğünü ifade etmiştir¹⁷². Bu, Karaoğlan'da da gerçek bir Frig mezarının bulunmadığına bir işarettir. Hacılar kazısı hakkındaki ilk kısa raporda, Frig mezarının bulunduğu dair hiçbir kayıt yoktur. Midas şehri kazısında kuyu içinde bir Frig iskeleti bulunduğunu Miss Haspels bana bildirmek lütfunda bulundu¹⁷³. Buluntuların bu durumu geniş ölçüde açılan Frig kaleleriyle şehirlerinin çoğunda gerçek mezarların ve mezarlıkların bulunmadığını, yalnız Pazarlı'da ve Boğazköy'de iskelet, kül küpleri ve küp mezarın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ankara İstasyonunda Demir Yolları Umum Müdürlüğü binası ve köprü yapılırken, muhtelif tiplere giren Bizans mezarları¹⁷⁴ ve

¹⁶⁷ MDOG 75 s. 49. ¹⁶⁸ MDOG 75 s. 49.

¹⁶⁹ MDOG 77 s. 12 şek. 8.

¹⁷⁰ Pazarlı ve Ankara tümülüsleri şehrin belirli insanlarına aittir; çoğunluğu teşkil eden halkın mezarları değildir. Çankırıkapı'da A yarmasında ve son yapı katında bulunan iskeletin Roma çağına aidiyetinden şüphe etmiyoruz.

¹⁷¹ Belleten 9 s. 36 - 37 not I.

¹⁷² Belleten 9 s. 36 not I ve Archäologischer Anzeiger 1939 s. 210.

¹⁷³ Şimdi Antropoloji Enstitüsünde korunan Pazarlı, Karaoğlan ve Midas şehri iskeletleri Ord. Prof. Ş. Aziz Kansu tarafından yayınlanacaktır.

¹⁷⁴ Belleten 11-12 s. 464.

istasyonla Maltepe arasında, Maltepe sırtlarında, Anıtkabir alanında da birçok Roma mezarına ve mezartaşlarına raslanmıştır¹⁷⁵. Tümülüsleri de bunlara eklersek, istasyon ve civarının uzun müddet mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılır. İşlemeğe çalıştığımız Frig küplerinin de istasyonda bulunduğunu öğrenince, buradaki mezarlık geleneğinin Frig çağına kadar yükseldiğinden şüphe etmedik. Kulpsuz olan ilk küpün tipine Anıtkabir alanındaki her iki tümülüste¹⁷⁶ ve yığma toprağın içinde raslanmıştır. İki kulplu ve kısa boyunlu küpler, boyun, göğde ve kulp yerleri bakımından Boğazköy'ün I. II. yapı katında bulunanlardan farklıdır¹⁷⁷. Emzikli maşrapa, çanak ve testicik, tekniğine göre, Geç Frig çağına aittir. Maşrapada vernik izi açıkça görüldüğünden, bu çağa aidiyetinden hiç şüphe edilmeyecektir. Yalnız bu küçük kapların büyüklerle beraber bulunduğuna, aynı çukurdan çıkarıldığına işaret edilmemiş ve tarife göre ayrı ayrı yerlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Biz kül küplerinin Anıtkabir tümülüsündeki benzerine ve kulpluların tekniğine göre M. ö. sekizinci yüzyılın sonundan, hiç olmazsa yedinci yüzyılın başlangıcından daha geç olmadığını düşünüyoruz. Geç olan ve altıncı yüzyılın ortalarına doğru inebilen küçük kaplar da, çağdaşları olan, fakat kül küplerle kayıp bulunan geç mezarlara ait olü hediyeleridir. Buna göre, İstasyonda küplerin çıkarıldığı alan, yakılmış Frig ölülerinin gömüldüğü bir nekropoldür. İlk belgelere göre, bu nekropol 6-8 inci yüzyıllarda kullanılmıştır. Daha eskiye ait mezarlar da beklenmelidir. Ankara tümülüsleri Augustus mabedi ve Çankırıkapı'da oturan şehir beylerinin, büyüklerinin mezarları olduğuna göre, istasyondaki de halkın mezarlığıdır. İki mezarlığın çağdaş oluşu da, bu görüşü doğrulamaktadır. Ankara'daki Frig şehrinin iki sınıfına ait (hâkimler ve halk) ayrı ayrı birer nekropolü vardır. Her iki sınıf da ölülerini yakmış ve mezarlıklarını yanyana kurmuştur. Bununla

¹⁷⁵ Maltepe'de bulunan mezar taşları Arkeoloji Müzesine götürülmüştür. Anıt-Kabir alanındakiler 1945 de bulunmuştur. Bunların derlenmesinde arkeolog Nezih Fıratlı'nın emeği büyüktür,

¹⁷⁶ Belleten 37 s. 223. Yalnız bunların boyunları biraz daha kısadır.

¹⁷⁷ MDOG 74 şek. 24-27 ; 75 şek. 29 d, 28 c. Yalnız Karaoğlan'ın iki kulplu küpü istasyonunki gibi restore edilebilir (Archäologischer Anzeiger 54 şek. 7 alt sıra sağdan birinci, Gordion'da birinci tümülüsten ve yığma topraktan çıkarılan tek renkli kulpsuz küpler de istasyondakinden farklıdır (Gordion şek. 118 ve 112).

beraber, İstasyondaki araştırmaların genişletilmesini, kurtarılabilen mezarların açığa çıkarılmasını ve mezarlığın mümkün olduğu kadar plânının hazırlanmasını sağlamak gerektir. Elimizdeki belgelerin kılığına rağmen, v. der Osten'in Kızılırmak kavsi içindeki istasyonlarda doğrulanmayan görüşü, Sakarya bölgesinde teyid edilmiş bulunmaktadır. Bilinen Frig şehirlerinin çevresinde yapılacak araştırmalar, Ankara mezarlığının eşini bulmamıza da yardım edecektir.

7. Geçen yıl Tokat (eski Dokeia) Müzesini ziyaretimde gördüğüm Hitit çanak çömleği üstünde de durmak isterim (şek. 17-20, 33-36). Erbaa çevresinden getirildikleri kesin olmakla beraber, gerçek buluntu yerleri bilinmeyen bu kap kacak devetüyü ve kırmızı renklidir. Bu çevredeki höyüklerden bazılarını gören dostum Kılıç Kökten, Erbaa çevresinin Hitit kalıntıları bakımından zenginliğine bilhassa işaret etmişti¹⁷⁸. Tokat Müzesindeki çanak çömleğin adı geçen Erbaa höyüklerinden getirildiğine şüphe etmiyorum. Müze'deki gaga ağızlı testiler (şek. 17-18, 20) büyük Hitit çağının tipik örnekleridir. Yalnız iki kulplu, yuvarlak karınlı ve kısa boyunlu kap (şek. 38), Orta Anadolu'daki Hitit yerleşme yerlerinde az raslanan bir örnektir. Dibi düz, paralel kulpları kırıktır. Silindirik kulplu ve tek kulplu bir testiye ait olduğu anlaşılan parçanın yalnız boynu ele geçirilmiştir (şek. 36). Tek kulplu, keskin karınlı derin çanak (şek. 19) tekniği ve biçimi bakımından Eski Hitit çağına ve M. ö. aşağı yukarı ikinci binin ilk yarısına aittir. Bu tipi andıran, fakat tamamen aynı olmıyan örnekler Alişar'da Eski Hitit yerleşmesinde raslanmış olmasına rağmen¹⁷⁹, en güzel benzerleri Aksaray'ın 18 km. batısındaki Acemhöyük'de (şek. 37, yerdeki sırada soldan 3 ve 4 üncü) bulunmuştur¹⁸⁰. Bittel, pek haklı olarak, Acemhöyük'ün kulplu çanaklarını, yan taraflarında emzikleri bulunan ibriklerini M. ö. aşağı yukarı 20-17 inci yüzyıla tarihlendirmiştir. Son senelerde Niğde-Aksaray-Kültepe çevresinden derlenen ve çoğunlukla İlk Tunç ve Eski Hitit çağına ait olan kap kacağın muhtelif vilâyet müzelerine dağılmış olması,

¹⁷⁸ Belleten 32 s. 679.

¹⁷⁹ OIP 29 şek. 173, e 1699, d 2889.

¹⁸⁰ Archäologischer Anzeiger 55 1940 s. 579 (K. Bittel). Resim buradan alınmıştır.

bu çevrede Alişar tipinde ¹⁸¹, yani bilhassa Eski Hitit çağında önem kazanmış şehirlerin bolluğuna bir işarettir. Bunlardan şimdi yalnız Kayseri müzesinde korunan Acemhöyük buluntularıyla, Niğde'den getirilenlerin yayınlanmış olması dahi ¹⁸², ikinci binin ilk yarısına ait çanak çömleğin yayılışına bir işarettir. Anılmağa değer derecede büyük olan Acemhöyük'le, her nedense kazıları daima geciktirilen Niğde bölgesi ve Kayseri çevresiyle Fraktin ovasındaki iki höyükten birisinin bir an evvel incelenmesi gerektir ¹⁸³. Bu kazılardan sonra Eski Hitit çağı malzemesi daha iyi tarihlenebilecek ve bu mıntakanın henüz bilinmiyen stratigrafisi de anlaşılacaktır. Bundan başka boyalı Kapadokya çanak çömleğinin Hitit ve Bakır çağı kültürüne olan münasebetini de ancak bu kazılar aydınlatılabilir ¹⁸⁴. Niksar (Neokaisereia) dolaylarında, Erbaa, Lâdik¹⁸⁵

¹⁸¹ Archäologischer Anzeiger 1939 s. 104 (K. Bittel) ve Nimet Özgüç, Alişar Eti buluntularının tarihlenmesi (Arkeoloji araştırmaları II Ankara 1945 s. 73 v.d. ¹⁸² A. Götze, Kleinasien s. 42 şek. 5.

¹⁸³ R. O. Arık, Hatay'a giderken Niğde çevresinde eskiden bilinen ve bilinmiyen höyükleri yeniden gözden geçirmiş ve bölgenin yerleşme bakımından zenginliğini bir defa daha belirtmiştir (Belleten 30 s. 362-63). Bundan başka, Puruşhatum'un yeri hakkındaki görüşlerin de burada anılması ve hususiyile Dr. Emin Bilgiç'in bugünkü Aksaray yakınında bulunduğunu teklif ettiği Nenaşsa ile Kurşaura'nın Aksaray ile ayniyetini doğrulaması (Belleten 39 s. 387-388 not 40) Acem höyüğün önemini bir kat daha arttırmaktadır. Ayrıca Tuzgölü ile Aksaray arasındaki höyüklerin bolluğunu ve Eski Hitit çağı malzemesinin zenginliğini bir coğrafyacı arkadaşımın gezisinden ve bana haber verdiği malzemenen öğrendim. Niğde-Tyana çevresinin önemi ve Vahşuşana'nın yeri üstünde durmak bana düşmez (Emin Bilgiç, Belleten 39 s. 387, 401-402). Toroslardaki Fıraktin höyüklerinin önemi, dağlık arazinin yol verdiği bir bölgede bulunması ve Büyük Hitit çağında en önemli üç kaya anıtı çevresinde kurulmuş olmasındadır (Archäologischer Anzeiger 1939 s. 127 v. d ve 1940 s. 560 v. d) Malatya-Kayseri, Niğde-Aksaray hattı incelenirken Fraktin höyüklerinin yeri ve en kısa dağ yoluna hâkimiyetleri unutulmamalıdır. Bu bölgede bunlardan başka höyüklerin varolduğunu da öğrendim. Bugüne kadar Toroslardaki höyüklerden hiçbirisi incelenmemiştir. Fıraktin veya bu çevredeki daha önemli höyüklerin kazılması, bilhassa arazi bakımından önemlidir. Ayrıca Elbistan ovasındaki kazıların başlaması ve kültürlerinin aydınlanması için, Toroslardaki höyük araştırmaları ön safta gelmelidir.

¹⁸⁴ Ben bu problemlerin çözülmesini sağlamak için höyüklerin adlarını da söylemek suretiyle Dr. Afet İnan'la ve dilci arkadaşlarımla müteaddit defa konuşmak, fikirlerimi açmak müstakbel kazı yerlerini açıklamak imkânını da bulmuştum. ¹⁸⁵ Belleten 35 s. 395.

ve Havza çevresinde höyüklerin varlığına rağmen, Niksar'da bu türlü devamlı yerleşme yerleri yoktur¹⁸⁶. Roma ve onu takip eden çağlarda çok önemli bir din ve kült merkezi olan Niksar¹²⁷ bu önemini Danişmendliler, Selçukiler ve İlhaniler zamanında da kaybetmemiş ve güzel san'at eserlerinin, tipik Anadolu kalesinin doğmasını sağlamıştır¹⁸⁸. Romalılar çağında bir taraftan Komana Pontica (bugünkü Gümenek köyü) üstünden Tokat'a (Kazova'ya), diğer taraftan Amasya'ya ve ayrıca Lâdik üstünden Havza'ya, Kavak'a bağlı bulunan Niksar çevresinde höyüklerin yokluğu, İlk çağlarda bu bölgenin bataklık olmasıyla aydınlanabilirse de, bunun kesin olarak ifade edilmesi için yerinde araştırmalarda bulunmak gerektir. Bizce, tabiatın müstahkem olan Niksar, Roma-Bizans ve Danişmendiler-Selçukiler zamanında büyük bir merkez olmuş ve daha önceki çağlarda iskân dahi edilmemiştir. Bu devrin iskân yerleri ovada ve Erbaa etrafında temerküz etmiştir.

8. 1933 yılında v. der Osten, K. Bittel ve Mc. Ewan tarafından Kültepe'den getirilen muhtelif arkeoloji eşyası yayınlanmıştı¹⁸⁹. Bunlar arasında Kt. 59 ile gösterilen kırmızı esmer boya astarlı ve perdahlı çanağın biçimi (şek. 39), Orta Anadolu'daki Bakır çağı kaplarının yayılış sahası için çok önemlidir. Arkeoloji Müzesi'nde etüdlük parçalar arasında gördüğüm siyah boya astarlı veya içi siyah, dışı kırmızı renkli çanak çömlek, Alacahöyük'de yeni keşfolunanlar, Alıhatlıbel tiplerine uymaktadır. Kültepe'de muhtelif etkilere açık kalan prehistorik bir yerleşmenin varlığına tanıklık eden belgeler arasında, Batı Anadolu'dakilere uyan örnekler de az değildir¹⁹⁰. Ayrıca ben, Kültepe'den incelenmek üzere gönderilecek boyalı kap parçaları arasında, Alişar'da "İlk Tunç çağı", denilen kültürü karakterlendiren buluntuların ilk safhasına ait orijinal süs örgelerine de rasladım. Bundan başka boyalı çanak çömlek kültüründen daha eski olan ve Bakır çağına giren süslü örneklerden birçoğunun Alişar'dakilerden farksız olduğunu gördüm¹⁹¹. Kapadokya boyalıları serisine giren parçaların restore

¹⁸⁶ Belleten 32 s. 679.

¹⁸⁷ Pauly Wissowa, Real-Encyclopädie 16, (Neokaesaria) s. 2489
F. E. Cumont, Studia Pontica II s. 259-270 ve OİP 5 s. 36-37.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kitabeler, İstanbul 1927 s. 58 v. d.

¹⁸⁹ Arkeologia Dergisi I s. 65 v. d.

¹⁹⁰ PFK s. 69.

¹⁹¹ OİP 28 şek. 162, 6, 8; 163, 5.

edilebilenleri (şek. 38) tipdendir ¹⁹². Alishar'da da çok sevilen bu tipin ¹⁹³, Kültepe'deki bolluğu ilgi çekicidir. Kültepe'de renkli Bakır çağı parçalarıyla birlikte boyalıların ve Kapadokya çanak çömleğinin bulunuşu, buradaki kültürün aşağı yukarı tanınan her istasyondan ziyade Alishar'a benzediğini açıklamaktadır. Alacahöyük'ün kültür katları - yalnız bu bakımdan - onlardan farklıdır. Burada V. yapı katında, yani Bakır çağının yangın geçiren katında raslanan boyalı parçalar Alishar'ın III. kültüründen ziyade Bakır çağındaki boyalıları bağlanmalıdır ¹⁹⁴. Alacahöyük'de Kültepe ve Alishar (III) tipinde Kapadokya boyalıları veya diğer bir deyimle bu kültüre tanıklık eden eserler pekazdır. Burada Bakır çağının sonunda görülen Bakır çağı boyalıları, Eski Tunç yerine Hitit kültürüne intikal etmiştir. Bu Alacahöyük'ü, Alishar, Kültepe ve Hashöyük'den ayıran özel bir tabakalanma şeklidir.

Sözlerimi bitirmeden önce, ilk raporda gereği kadar üstünde durmadığım bir kulp tipinden de bahsetmek isterim. Biz evvelce Anadolu'da az raslanan bir çanak kulbunu yayınlamıştık ¹⁹⁵. Kavak'da Bakır çağında raslanan bu kulplar siyah renkli olup tek veya çifttir (şek. 32). Bu kulp tipine henüz yayınlamamış olmakla beraber, Alacahöyük'ün Kalkolitik çağında da raslandığını Dr. Koşay'ın bir konferansında öğrenmiştim. Çağdaş olmyan Kavak ve Alacahöyük kulplarının en güzel paraleli Tigani'de bulunmuştur ¹⁹⁶. Samos, Kavak-Alacahöyük kulplarının benzerliği tesadüften ziyade, köklü birliğe işarettir. Ön tarihte Anadolu-Ege adalarının karşılıklı bağı üstünde ayrıca durulacağından burada bu konuda derinleşilmeyecektir.

¹⁹² Bu tip (Arkeologya Dergisi I. s. 72. Kt - 43 de) resimsiz olarak yayınlanmıştır.

¹⁹³ OİP 28 şek. 239, d 2493, c 1898.

¹⁹⁴ Belleten 29 s. 157.

¹⁹⁵ Belleten 35 lev. LXIX, 2.

¹⁹⁶ Ath. Mitt. 60/61. s. 157, F 75, F 76.

